

Dinsel Sömürgeciliğin Entelektüel Kaynağı Olarak Oryantalizm

Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA

Dinler ve kültürler, insanlık tarihi boyunca sürekli birbirlerini etkileme ve “öteki”ni “kendine benzetme” çabası içerisinde olmuşlardır. Bunun en önemli sebebi, kendisinin bulunduğu dinin veya ideolojinin en doğru (otantik) ve en tartışılmaz olduğu inancıdır. İnançlar arasındaki “öteki”ni kendine benzetme girişimi, İbrahimî dinler için de söz konusudur. Nitekim Hıristiyanların “şeytanın yolunda olanları” hidayete ulaştırma (misyonerlik) çaba ve gayretlerini, bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Öncelikle kültürel ve genetik özellikleri kendisine benzemeyenleri “ötekileştiren” Batı düşüncesi, Hıristiyanlığı bu kapsamda ortak bir zemin olarak ele almaktadır. Hıristiyan olmayan toplumlar, Batı için, ehlileştirilmeye, hidayete ulaştırılmaya, insanileştirmeye ve medenileştirilmeye ihtiyacı olan topluluklardır. Bu kapsamda “öteki”nin kimliği, dili, kültürü ve dini ele alınıp incelenmeli, nihayetinde muhatap çok iyi bir şekilde tanınmalı; hatta kendisini tanıtip öğretecek kadar onunla ilgili her şey bilinmeli ve araştırılmalıdır.

Tarih boyunca Hıristiyan misyonerler, dinlerini ve inançlarını ulaştırabilecek toplumları tanımaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu inanç insanların bir kısmı, hem misyoner hem de oryantalist olma durumunda kalmışlardır. Ancak güçlü ve donanımlı oryantalistler içerisinde misyoner olanlarına pek rastlanılmamaktadır. Misyonerlikle birlikte oryantalist olma özelliğine sahip insanların, Doğu ve İslâm hakkında ileri derecede yetkin eserler verdiği söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Bu çalışma, misyonerlerin bilgi kaynağı olarak oryantalizmi ele almaktadır. Oryantalizm konusu uzun yıllar tartışıldığı gibi, onunla ilgili fikrî münakaşalar da hâlâ devam etmektedir. Tartışmaların odak noktası, oryantalizmi ele alanların amaç ve hedeflerinde düğümlenmektedir. Bir kısım araştırmacı düşünür, oryantalistleri tamamen “sömürgeciliğin keşif kolu” olarak değer-

lendirirken, bunun karşısında olanlar ise, bu iddiayı mesnetsiz olarak değerlendirmekte, bunun bilimsel bir araştırma çabasından öteye gitmediğini savunmaktadırlar.

Biz bu tartışmalara müdahil olmamakla birlikte, oryantalizmin belirli “gizli ve açık/yakın ve uzak” hedef ve stratejileri bulunduğu düşüncesinden hareketle meseleyi ele almaya çalışacağız. Bu ekolün önde gelen en yetkin ismi Edward Said’in bir araştırma klasiği olan (hâlâ aşılammış) Oryantalizm isimli kitabı, bir anlamda rehber bir kaynak özelliği ile çalışmamızda en fazla referansta bulunacağımız bir eser olacaktır.

1. Batı’da Yahudi ve Hıristiyan Araştırmacıların İslâm’a İlgisi

Batı’nın Doğu’yla olan entelektüel ilgisi, yaşadığımız çağa özgü bir olgu değildir. Batı bilim ve yazın dünyasının bu konuda ortaya koyduğu ürünler, bunu ispatlamaktadır. Nitekim Batı’da Doğu ile ilgili olarak 1800-1950 yılları arasında 60-65 milyon eserin varlığı söz konusudur.

İslâm dünyasının dışında, özellikle de Batı’daki Yahudi ve Hıristiyanların İslâm hakkındaki araştırmalarında iki akım söz konusudur. Batılı araştırmacıların bir grubu İslâm’la ilgili ciddi bilimsel çalışmalar ortaya koyarken, diğer bir grubu da elde ettikleri bütün malzemeyi İslâm’a yönelik bir saldırı argümanı olarak kullanmaktan çekinmemektedirler. Bu iki ekolün varlığı geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Yahudilerin yaptığı araştırmalarda kaynaklardan hareket edilip sübjektif değerlendirmelere ulaşılrken, İslâm’ın köksüz bir din olarak sunulmasına rağmen üslup ve sunuşta bilimselliğin göz ardı edilmediği söylenebilir. Ancak Hıristiyan araştırmacıların cüz’i bir kısmı Yahudi araştırmacıları takip etmesine karşın, (misyonerlikle ilgisi olanları) İslâm’a karşı ön yargılı ve tarafgir bir tutum sergilemektedirler. Bunlar içerisinde Müslüman entelektüellerle tartışmaya giren misyonerler, yetkin olmadıkları hissine kapılarak İslâm’ın ana kaynaklarına müracaat etmektedirler. “Hatta bu dönemde misyonerlik, ilmî oryantalizmden ayrılmaya ve W.M. Watt tipi bir oryantalist modeli ortaya çıkmaya başlamıştır. Watt’ın Hıristiyanlık duyguları çok güçlü olduğu ve sürekli kilise ile irtibatlı çalıştığı halde bunu eserlerine açıkça yansıtılmaya özen göstermiştir.”

Avrupa ve Amerika’daki Doğu ile ilgili çalışmaların varlık sebepleri içerisinde, bu coğrafyadaki araştırmacıların Watt örneğinde olduğu gibi Yahudi ve Hıristiyalık’ı, dünya gündemine getirme gayretleri de bulunmaktadır. Diğer

tarafтан Yahudi Hıristiyan araştırmacılarla birlikte Kilise mensuplarının İslâm'a ve Müslümanlara yönelik negatif ve karşılığı olmayan ithamları da, yine kendi dinlerinin işlevsellik kazanmasına yönelik manipülatif tutum ve davranışlar olarak görmek mümkündür. Nitekim Papa 16. Benedict'in Almanya'da Regensburg Üniversitesi'nde (12 Eylül 2006) İslâm'ı akıl dışı, akıl karşıtı ve şiddet dini olarak tanımlaması, bunun en isabetli örneklerinden biridir.

2. "Biz ve Onlar"

İslâm ve diğer dinler arasındaki ilişkide iki kavramın ortaya çıktığı görülmektedir. Kavramların aidiyeti Batı kültür havzasının işaret ve damgasını taşımaktadır. Zira Batı tarih boyunca, kendi ırk, renk, kültür, ideoloji ve inanç bloğundaki çevrenin dışındakilerinin, yani "ötekileri"nin bulunduğu coğrafyayı "Barbarlar ülkesi" olarak tanımlamaktadır. Romalıların, kendilerinin dışındaki Cermenleri, Barbarlar olarak tasnif ettikleri gibi, sonraki yüzyıllarda bu öteki sürekli kimlik ve aidiyet değiştirmiştir.

Batı için, yakın bölge ve çevre "bizim", uzak coğrafya ise "onların"ki gibi bir kategorik ayrışmaya tabidir. Tasnif sonucunda toprağı, dili, düşüncesi ile her şey "onlar" adını alır ve "bize yabancı" bir hale dönüşür. Beşinci yüzyılda yaşamış bir Atinalı kendisini uyumlu bir Atinalı kabul ettiği kadar herhalde barbar kabul etmiyordu. Coğrafi sınırlar görünür biçimde sosyal, etnik ve kültürel sınırlarla birlikte belirginleşmektedir. Bununla birlikte kendimizi, kendi toprağımızda düşünebilmemiz için "karşı tarafın" da varlık hakkını savunmak gerekecektir. Ayrıca her türlü varsayımlar, düşler ve hayaller bize ait olmayan, dışarı dünyanın söylemi olarak kalacaktır.

"Biz ve öteki" retoriğı, coğrafi, dinî, ırksal ve ideolojik bir (kategorik) ayrıştırmayı beraberinde getirmektedir. Bu söylem, bir taraftan medeniyetler arasındaki ilişkiyi tamamen koparıken, diğer taraftan Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları derinleştirmekte; tarifi ve telafisi mümkün olmayan kırılmalara sebep olmaktadır.

3. Avrupa ve İslâm Korkusu (İslâm ve Hıristiyanlık)

Batı coğrafyasının dışında kalan mahalleler, onlar için birer korku ve tabu bölgelerine dönüşmüştür. Yerkürenin diğer sakinlerinin geniş kültürleri, geleneksel asaletleri ve sahip olduğu birikim, Avrupa insanının doğrudan ilgi

alanına girmemektedir. Batılı için, önemli olan Doğu'yu kendi kalıpları içinde ele alıp değerlendirmektir.

Bugün dahi, Müslüman imajı, Batılı için Osmanlı ve Arap şekline bürünmüş bir yok edici ve terör kimliği şeklinde algılanmaktadır. Dolayısıyla bu korku ve temkinli yaklaşım, oryantalistlerin Doğu ve İslâm ile ilgili araştırmalarının çok az okunmasına sebep teşkil etmektedir. Başka toplumlarda da görülebilecek bu husus, oryantalistlerin renkleriyle daha ileri boyuta ve evreye ulaşarak yeni kelimelerin icadına ve zihinlerin bile kabul edemeyeceği hayallere varabilmektedir.

Şu tipik olay, Avrupalı'nın İslâm'a ve Müslümanlara bakış açısı yansıtması açısından ilginç kurgulara ve anlamalara kapı aralayabilecek niteliktedir:

“Southern 1450 ile 1460 yılları arasında geçmiş meraklı bir olaydan bahsetmektedir: Jean de Segövie, Nicolas Cusa, Jean Germain ve Aeneas Silvius (Pie II) isimli dört bilim adamı bir “Contraferentia: Konferans” düzenleyerek İslâm ile konuşmak istemişlerdi. Fikir, Jean Segovie'den geliyordu. Konferansın gayesi hem Müslümanları hem de Hıristiyanları açığa çıkararak Müslümanların “kütle” halinde Hıristiyanlığa girişlerini sağlamaktı. Düzenleyiciler, bu konferansın sarsılmaz dinî amacının yanında politik amacı da olduğunu ileri sürüyorlar, ayrıca modern kalpleri üzerinde yankılar uyandıracığını iddia ediyorlardı.

Şöyle diyorlardı: “On yıl sürse dahi savaştan daha ucuz ve daha az zararlıdır...” Kilisenin dört adamı hiçbir zaman arzu ettikleri sonuca ulaşamadılar. Ancak deney tek örnek olarak kaldı. Amaç değişmedi. Doğu'yu Avrupa'nın karşısına çıkararak beraberlik sağlamak istiyorlardı. Müslümanlara kendilerinin Hıristiyanlığın bir devamı olduklarını anlatmak istiyorlardı.”

Batı'nın, genel olarak Doğu'dan, özel olarak da İslâm dünyasından gelmesini hesapladığı tehlike (!) ve bunun Doğurduğu korkular, yüzyılların birikimiyle güçlenmiştir. Bununla birlikte bu korkuların harekete geçmesi için Pearl Harbour (Japonların ABD'ye ait limanı bombalaması) ve 11 Eylül örneklerinde olduğu gibi küresel/lokal olay ve olgular yeterli olmaktadır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda Pearl Harbour olayıyla ABD'nde yaşayan Japonlar'la 11 Eylül'den sonra yine aynı ülkede bulunan Müslümanlar benzer kaderleri paylaşarak olumsuz korku ve tehlike imajları haline dönüştürüldüler.

Aşılması gereken diğer bir handikap da, Batılı entelejiyansiyenin, “öteki” olarak gördüğü İslâm ve Müslümanları kendi(ne ait kavramlarla) tanımıyla

konumlandırma ve belirleme yerine, onların kendilerini anlatma ve ifade hakkı olduğunu unutmamalıdır.

Şu halde, her kültür ve medeniyet temsilcisine kendi kavram ve sembollerini tanıtmaya fırsat ve özgürlüğü verilmesi, hem Batı'nın Doğu'yu hem de Doğu'nun Batı'yı anlamasına yardımcı olacaktır.

4. Batı'nın Doğu'yu Takdimi

Batı'nın Doğu'ya anlatmaya çalıştıkları için, önce tanımanın ve akabinde takdimin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu takdim düşüncesi, Edward Said'in gözünde, hakikatte "teatral" bir fikirdir. Yani Doğu, Bütün Şark coğrafyasındaki ülkelerin sahnelendiği ve sergilendiği bir sahnedir. Mevcut sahnede sahanın genişliği tasvir etmekle vazifeli figürler bulunmaktadır. Nihayetinde Batı için, Doğu kendi dahilî sınırlarının bir alanı olmaktan ziyade daha dar bir bölge ve Avrupa'nın yönettiği bir tiyatro sahnesi olmaktadır. "Bu sahnenin içinde bir oryantalist, bir tiyatro yazarının teknik bilgisi ile tertip ettiği oyunlardan onları seyrettikleri için tarihsel ve kültürel açıdan sorunlu olan seyirciler gibi, bütün bir Avrupa'nın ortak mesuliyet duygusu içinde ortaya koyduğu özel bir uzmandan başka bir şey değildir. Doğu sahnelerinin derinliklerinde efsanevi kültür hazineleri bulunmaktadır. Gözleri kamaştıran bu zengin dünyada Sfenks, Cleopatra, Eden, Truva, Sodom ve Gomora, Astarte, Isis ve Osiris, Saba, Babil, Cin'ler, Ecinliler, Ninova, Rahip Yahya ve Hz. Muhammed gibi çok sayıda isim yer almaktadır. Yarı bilinen, yarı bilinmeyen dev, şeytan, kahraman, terörist, zevk-ü safa sahibi kimselerin sadece isimlerini sıralamak dahi bu sahne üzerinde bir oyun düzenlemeyi çağırır. Avrupa'nın ürettiği hayaller dünyası, bu repertuvardan çekilen kopyalarla desteklenmiştir. Ortaçağ'dan onsekizinci yüzyıla kadar Arioste, Milton, Marlowe, le Tasse, Shakespeare, Cervantes, Chanson de Roland ve Roman cer odu Cid gibi eserlerde, yazarlarınca Doğu kaynakları kullanılmıştır. Batılı yazar ve düşünürler, Doğu'nun şekillerinden, hayallerinden, fikir ve tiplerinden yararlanmışlardır. Ayrıca Avrupa'da oryantalist bilime ait olduğu sanılan pek çok malzeme ideolojik saplantıların hizmetine verilmiş, bilimlerde gelişme olsa dahi bu durum varlığını devam ettirmiştir.

Batı'nın hayalleri ve korkularının işaret ettiği coğrafya, Doğu'dur. Doğu ve Doğulu âdeta olumsuz ve tahkir edilen olguların merkezi konumundadır.

5. Avrupa(lı) ve Doğu

Batı insanın gözünde Doğu, kadîm zamanlardan günümüze gelinceye kadar sürekli ön yargılarla beslenmiş temâşa ve tasavvur edilmiş edilgen bir yapı sergiler. Doğu, garip hatıra ve görüntülerle süslenmiş, olağanüstü hadiselerle harmanlanmış bir fanteziler dünyası veya aşırı makyajlı bir fantastik olgudur. Dolayısıyla Doğu, Avrupalının zihin âleminde, şekli tamamlanmış, tekâmülü sona ermiş, donuk ve gelişmeye elverişsiz bir bölge tasavvuruna bürünmüştür.

Doğu'ya seyahate çıkan bir Batılı için en dikkat çekici unsur, nesne olarak algıladığı bölgenin Batı'dan görünen fotoğrafı ve bugün onun içinde bulunduğu kaderidir. "Avrupa sadece şekil olarak ele aldığı alçaltılmış ve saptırılmış bir Doğu kavramı ile kendi kültürünü belirlemiş ve güçlendirilmiştir."

Vico'dan hareketle Said, tarihin bizzat insanların kendilerince yapıldığını ve yazıldığını hatırlatır. Yapılan tarih, ikinci aşamada coğrafyaya intikal eder. Tarih dışlansa bile coğrafi ve kültürel kökler toprağa, bölgeye ve coğrafyaya nüfuz ederek "Doğu" ve "Batı" gibi insan ürünü kavramları reel dünyaya ve literatüre kazandırır.

Nitekim Batı gibi Doğu da bir tarih, bir tefekkür geleneği, bir hayal dünyası ve bir kelime hazinesine malik bir ideal bütünlüğünü akla getirir. Yani Doğu'yla Batı birbirini tamamlayan ve varlıklarını birbirlerine dayanmakla sürdüren iki yerküre toprağıdır. Bu noktada Edward Said'in düşüncesi açık ve berraktır:

"Doğu'nun sadece yaratılmış olduğunu düşünmek veya benim üzerinde durduğum deyimle "Doğu'lulaştırılmış" olduğunu belirtmek ve aynı zamanda bu tip olayların sadece hayal ihtiyacından doğduğunu ileri sürmek inançsızlıktır. Doğu ve Batı arasındaki ilişki her şeyden önce bir güç ve üstünlük ilişkisidir."

Yeryüzünün iki bölgesi arasındaki ilişkinin boyutunu ise, daha çok hâkim kültür ve güç olan Batı belirlemektedir. Bu aşamada Doğu'nun zaafiyetleri, Batı'nın zafer ve galibiyetleri hanesine kaydedilmektedir.

6. Doğu Neresidir? Doğulu Kimdir?

Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte ortaya çıkan "Doğu Sorunu" adlandırması, aslında Avrupalı için, ilk Persli öncülerden son Osmanlı kalıntılarına kadar, kendisinin Doğusundaki tehlikeli ve istila kaynağı ala-

nın varlığına işaret etmekteydi. “Fransızca’da, genel olarak Avrupa’da olduğu gibi, ‘Doğu’ ve ‘Doğulu’ sözcüklerinin uygulandığı bölge Doğu Akdeniz’den başlar. Amerika’da ise ‘Doğu’ ve ‘Doğulu’ sözcükleri neredeyse yalnızca çok daha fazla uzak bölgelere, Antik Çağ ve Orta Çağ Avrupa’sının çok az bilgiye sahip olduğu, hatta farkında bile olmadığı bölgeleri anlatır olmuştur.”

Hakikatte Doğu; fikirleri, hayalleri, kişiliği ve tecrübeleriyle birlikte zıtlıklar yaratarak Batı’nın tarifini kolaylaştırmaktadır. Bu noktadan hareket eden Said için, Doğu’nun hiçbir yönü hayalî değildir. Doğu, Avrupa’nın maddî kültür ve uygarlığının ayrılmaz ve kopmaz bir parçasıdır. Zira her ikisinin tarihi bir arada yazılmıştır. Tarihi ve siyasî aktörler olarak ikisinden biri geri çekildiği zaman tarih olgusunun varlığından söz edilemeyecektir.

Batılı okuyucu için Doğu, mistik ve manevi bölgeleri çağrıştıran bir coğrafya hükmündedir. Bu anlamda Doğu, sadece manevî değerlerin zevkine sahip değil, aynı zamanda Batı aklı için lüzumlu bir seri davranış ve yargı şekillerini bünyesinde taşımaktadır. Zikri geçen gerçekler karşısında Batılı, Doğu’nun asıl kaynaklarına yönelmeye çalışacaktır. Bu çerçevede Doğu sahnesi, bir manevî güç sistemi ve değişik anlatım biçimidir.

Tarih boyunca olumlu ve olumsuz sürekli bir ilişki içindeki Doğu ve Batı, geçmişlerini beraber oluşturmuşlardır. Nitekim gerek Doğu gerekse Batı’nın her ikisinin de varlıkları, birbirlerine bağımlıdır.

7. “Doğu Despotizmi”

Batı’nın Doğu’yu olumsuz kavramlarla kodlamasını hatırlatan Şerif Mardin, “Oryantalist söyleminin egemenliği savının aslında ne kadar konjonktürel ataerkil olduğunu anlatabilmek için bu söyleme benzeyen; fakat tarihsel süreç içerisindeki yeri belirlendiğinde bize egemenliğinin daha kısa süreli tarihsel şartlar içinde oluştuğunu görme şansını veren bir fikir geleneğinden” bahseder. O, bu Batılı ve Batıcı fikir geleneğine “Doğu Despotizmi” ismini verir.

Batı’nın Doğu ile ilgili kullandığı retorikte “Doğu Despotizmi”, aslında bir fikir kümelenmesidir. Nitekim Doğu Despotizmi” düşüncesi Yunan medeniyetinin kendini beğenmesinin bir sonucudur. Yunan Polis’i kendi insanına güvenli ve huzurlu bir ortamı sağlamayı başarmıştır. Batılı söylem, bu ön kabulden yola çıkarak Persler’in ve Doğu’luların idaresini despotik bulur ve bunu da Doğu’nun genel karakteri olarak kabul eder.

8. Oryantalizmin Dogmaları

Ön yargı ve kabullerle beslenen oryantalizm, bununla birlikte Doğu hakkında kendi dogmalarını oluşturur. Oryantalizmin dogmaları, Said'in dilinden yeni bir anlam kazanmaktadır. Ona göre bugün Araçlar ve İslâm hakkında yapılan inceleme ve araştırmalarda, oryantalizmin temel dogmaları en katıksız şekilleriyle varlık alanı bulmaktadır:

a. Her sektörü akla dayalı, gelişim ve ilerleyişi insancıl, üstün Batı ile ilkesiz ve kuralsız geri kalmış, zelil Doğu arasındaki sistematik ve mutlak fark meselesi.

b. Doğu ile ilgili soyutlamalar, özellikle kaynak 'klasik' Doğu medeniyetini anlatan metinler ve külliyyât olursa, her zaman çağdaş Doğu realitelerinden çıkarılan delillere şâyân-ı tercihtir.

c. Doğu ezeldir, tek biçimlidir ve kendini tariften aciz bir coğrafyadır. Bundan dolayı Doğu'yu Batı bakımından anlatacak ve aktaracak son derece genelliğe haiz ve sistematik bir dil kullanmak kaçınılmazdır; aynı zamanda ilim açısından 'objektiftir.'

d. Temelde, Doğu ya korku duyulacak (Sarı tehlike, Moğol Sürüleri esmer müstemlekeler) ya da (susturma yolu ile, araştırma geliştirmeye, mümkün ise doğrudan işgal suretiyle) kontrol altında tutulacak geniş bir bölgedir.

9. Oryantalizmin Stratejisi

Oryantalizmin Doğu ile ilgili stratejisi, metodik ve ince ayarlar üzerine kuruludur. Bu strateji, öncelikle Batı'nın üstünlüğü esasına dayanmaktadır. Ancak oryantalizm, bu hususu Doğu'ya hissettirmeden muhafaza etmeye çalışmıştır. Zira Batı ekonomik ve fayda esası üzerine kurulu olan ilişkisinde Doğu ile münasebetini koparmamak için önemli çabalar içerisine girer. "Bu yüzden Avrupalı, özellikle Avrupa'nın en parlak çağlarını yaşadığı Rönesans'tan günümüze kadar geçen dönemde Doğu'da bilim adamı, aydın kişi, misyoner, tüccar, asker olarak görünmüş yahut Doğu'nun üzerinde etkinlik yaratmış; fakat toprağın hiçbir yöresinde hiçbir direnişle karşılaşmamıştır."

Onsekizinci yüzyılın sonlarından başlamak üzere, Batı, Doğu'yu tanımak amacı ve buna sebep teşkil eden hâkimiyetini güçlendirmek için Doğu coğrafyasına girmiştir. "Bu sırada akademik çalışmalar başarılı gayretlerle Doğu'nun gerçeklerine uydurulmuş müzelerde sergiler düzenlenmiş; koloniler-

deki yönetim şekilleri yeniden ele alınmış; yeni ve modern bürolar kurulmuş; antropoloji, biyoloji, linguistik teorileri yine fikirlerle süslenmiş; insanlık ve evren üzerine ırklara ve tarihe dayalı nazariyeler ortaya atılmış, ekonomik ve sosyal yeni görüşler, devrim, kültürel kişilik, ulusal karakter ve din üzerinde yepyeni düşünceler doğmuştur.” Yapılan tüm çalışmalar, Batı’nın Doğu hakkında ürettiği hayaller dünyasının sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

10. Oryantalizmin Hedefi

Köklerini Hz. Muhammed’in yaşadığı çağa kadar dayandırabileceğimiz oryantalizm, gerçekte Hıristiyan Batı dünyasının, İslâm dünyası karşısında korku ve tedirginliğinin bir yansımasıdır. Mevcut durum nedeniyle, oryantalizm, İslâm ve Müslümanları Avrupa şemsiyesi içerisinde eritip tehlike olmaktan çıkarmayı amaçlamıştır. Silahlı gücün yeterince tesirinin farkında olan Batı, mücadele alanını düşünsel platforma kaydırmıştır. Bu çerçevede İslâm’ın kendisiyle varlık bulduğu Kur’ân etrafında şüphe oluşumlarının zeminini hazırlamıştır. Nitekim hedeflerini gerçekleştirmek için eski ve yeni dünyada Kur’ân tercümelemleri, Kur’ân tarihi ve toplanması, vahiy, nesih, kıraat gibi özel alanlara ilgi gösterdiler. Bahsi geçen ihtisas sahaları üzerinde oldukça uzun çalışmalar yapan Batılı, araştırmalarında çoğunlukla bilimsel kriterleri öteleyerek objektiflik ve tutarlılıktan uzak bir yöntem ve tavır sergilediler. Ortaya çıkan çalışmalar ele alındığında kin, düşmanlık ve yönlendirmeler açık olarak tespit edilebilir.

Nitekim oryantalizm için söylenebilecek yalın gerçek, hayal ve efsanelere olan aşırı ilgi ve yönelişin akla gelmesi sebepsiz değildir. Bundaki en baskın arka plan, Batı’nın Doğu üzerindeki hegemonyasının varlığıdır.

Edward Said, bu aşamada oryantalizmi, yazarlar/düşünürler ile İngiltere, Fransa ve Amerika arasındaki dinamik siyasî bir alış-veriş olarak değerlendirir. Ona göre, Lane, Flaubert veya Renan gibi Batılı entelektüellerdeki ortak nokta, eserlerindeki ayrıntılar üzerindeki çarpıtma ve saptırmalardır. Bunun sonucunda eserin tamamında sahte ve sanal bir çerçeve oluşmaktadır. Oryantalizmin öncüsü ülkeler, İngiltere ve Fransa’nın başını çektiği bir grup olurken, Alman oryantalizmi, Said’in gözünde, fazla önemsenecek kadar varlığını hissettirmemiştir.

Alman oryantalizmi, daha çok oryantalizmin hâmesi olan ülkelerin Doğu’dan getirdiği literatür üzerinde yapılan çalışmalar ve bunların geliştirilme-

siyle sınırlı kalmıştır. Alman bilgeliğinin ortaya koyduğu çalışmalar genellikle İmparatorluk İngiltere ve Fransa'sının Doğu'dan getirdiği metinlerin üzerindeki uğraşlar, fikirler, hikaye ve ideolojiler çerçevesini aşamamış bu malzemenin geliştirilmesine yaramıştır. Bununla birlikte oryantalizme kaynaklık yapan ülkelerin ortak zemini, Batı kültürü içinde Doğu'da kurulmuş bir tür "otorite"dir.

11. Oryantalizmin Tarihi ve Kilise

Bilimsel bir konu ve ilim dalı olarak oryantalizmin başlangıç tarihini, Hıristiyan Batı'da 1312 yılında toplanan Viyana Konsili'ne kadar götürmek mümkündür. Bu Konsil'le birlikte alınan kararlar içerisinde, Paris, Oxford, Bologne, Avignon ve Salamanque şehirlerinde Arap, Grek, İbranî ve Süryanî dillerinde eğitim verecek kürsülerin kurulması bulunmaktadır. Nitekim oryantalizm birlikte, sadece profesyonel oryantalist ve çalışmaları ele alınmakta, bunun yanı sıra Doğu coğrafyasının kültürel, dilbilim ve etnik açıdan değerlendirilmesi gerçekleşmektedir.

Konsil'de alınan onbirinci karar, özellikle Batı'daki üniversitelerin dikkatini çekiyordu. Zira bu karar, üniversitelerde İbranice, Yunanca, Arapça ve Keldanice kürsüleri kurulmasını talep ediyordu. Bunlar içerisinden ayrı bir öneme sahip dil olarak Arapça, Kilise'nin ve dolayısıyla misyonerlerin ve oryantalistlerin ilgisine mazhar oluyordu.

"Arapları çevirmenin başlıca yolu olarak Arapça etütlere değer verme fikri Raymond Lulle'den gelmişti. Doğu dilleri profesörlerinin eksiklikleri dolayısı ile istenen sonuçların elde edilmeyişine karşılık Konsil'in hareket tarzı Batı'da misyonerlik fikrinin değer kazandığını göstermektedir. Daha o çağda Papa X. Gregoire Moğolları Fransisken papazları aracılığı ile Hıristiyan dinine çekmeyi hayal ediyordu. Bu yüzden çeşitli misyoner heyetleri Asya'nın kalbine doğru yola çıkmışlardı. Bu ümitler gerçekleşmemiştir. Zira misyoner düşüncesi istenen düzeye kadar gelişmemiştir."

12. Oryantalizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık

Oryantalizm, ele aldığı bir alan olarak İslâm'ı sürekli bir tahrik unsuru olduğunu düşünmüştür. Bu düşüncenin etkisiyle, oryantalizm, İslâm'la mücadele etmek için Judeo-Helenistik kültürlerle sığınır. Dolayısıyla oryantalizm, "Coğrafi ve kültürel açıdan Hıristiyan dünyasına büyük ölçüde yakın olduğu

için, Hıristiyanlıktan yaratıcı alıntılar yapar. Bütün bunların dışında Hıristiyanlığın askerî ve siyasî başarılarından aşırı gurur duyar. ... İslâm ülkeleri İncil’de tarifi geçen toprakların hemen yanı başında yer almakta, hatta bu topraklarda egemenlik sağlamaktadır. Üstelik İslâm’ın kalbi her zaman Avrupa’nın çok yakınında olmuştur. Bu bölgeye “Orta-Doğu” adı verilir. Arapça ve İbranice Sami dil ailesindedir. Her iki dil Hıristiyanlığa karşı ezici değer taşıyan ortak malzeme kullanmaktadır. Yedinci yüzyıldan 1571 İnebahtı savaşına kadar İslâm, ister Arap, ister Osmanlı, ister Kuzey Afrikalı ve isterse İspanyol şeklinde görünsün Hıristiyan Avrupa’ya karşı devamlı bir tehlike unsuru olmuştur.”

O halde oryantalizmi nedir? Hareket alanı ve diğer bilimlerle alış-veriş noktaları hangi hususlarda bulunmaktadır.

13. Doğubilim

Doğubilim olarak ifade edebileceğimiz oryantalizm, Doğu medeniyetinin kültürel ve ideolojik açıdan anlatım şekli, kelime hazinesi, bir eğitim ve öğretim; kurumlar beraberliği, hayaller ve düşünceler toplamı, doktrinler ve hatta sömürge yönetimi için gerekli bürokrat kadrolar ve yerli yönetim elemanlarıdır. Oryantalizmi ele alırken Edward Said, yazar, romancı, şair, devlet adamı siyaset kuramcısı ve filozofun ortaya koydukları eser, makale, teori, gözlem ve hâsılı tüm materyali kullanmıştır. Zira ona göre, Doğu’nun halkları, gelenekleri düşüncesi ve kaderi Eschyle, Victor Hugo, Dante ve Karl Marks gibi bir çok yazarın eserine konu olmuştur. Ancak Doğu’yu konu olarak ele alan oryantalizm, bu hususta o kadar ileri mesafe almıştır ki, başka düşünce ve değerlendirmelere fırsat vermemiştir. Dolayısıyla subjektif, taraflı ve önyargılı ithamlar, ortaya konan eserlerin eleştirilere hedef olmasını engelleyememektedir.

Edward Said’e göre, oryantalist çalışmalarda, Büyük Britanya ve Fransa, Akdeniz’de onyedinci yüzyılın sonlarına doğru önemli aşamalar kaydettiler. Ancak Almanya, İtalya, Rusya, İspanya ve Portekiz’in oryantalizme olan katkıları da önemlidir. Bununla birlikte “Rahip Lowth, Eichhorn, Herder ve Michaelis gibi öncülerin özellikle dinsel metinler üzerindeki devrimci çalışmaları gözlerden uzak düşmemelidir. Bu eserler ondokuzuncu yüzyıl Oryantalizmine büyük ölçüde güç kazandırmışlardır.”

İngiltere, Fransa ve sonraları Amerika sadece oryantalizmin öncüleri olmakla kalmamışlar, aynı zamanda bu özelliklerini uzun müddet sürdürmüşlerdir. Nitekim İngiltere ve Fransa, yirminci yüzyıldan önce tarihin en büyük sömürge coğrafyasına sahip emperyalist ülkeler olarak isimlerini tescillemişlerdir. Bununla birlikte bu ülkelerin Doğubilim araştırmaları, diğer ülkeleri çok geride bırakacak derece tutarlı ve bilimsel ağırlığa sahip özellik gösterir. Yine İngiltere ve Fransa'nın başlattığı oryantalist çalışmalar, Almanlar tarafından geliştirilmiştir. "Örneğin Silvestre de Sacy sadece İslâm, Arap edebiyatı, Dürzülerin dini ve Sasanî İran üzerine çalışmış, Avrupa'nın ilk modern profesyonel Doğubilimcisi değil aynı zamanda Champollion ve Fransız Bopp'un önderi ve Alman mukayeseli linguistik ilminin de kurucusudur."

Oryantalizmin kaynaklarına bakıldığında, çok çeşitli bir yapı ile karşılaşmak mümkündür. Bu yapı güçlü ve zengin bir donanımla beslenmektedir. Kaynakların malzemeleri içerisinde klasikler, İncil ve filoloji gibi geleneksel bilimler; hükümetler, ticaret şirketleri, coğrafi dernekler ve üniversiteler gibi kamu kuruluşları; gezi notları, keşifler, bilim kurgu, egzotik tablolar gibi edebî eserler bulunmaktadır.

Çok kaynaklı bir menbadan yararlanan oryantalizm, bir üniversite hüviyetine sahip gelenek işlevi görmektedir. Bu üniversite geleneği içerisinde gezginler, ticarî şirketler, hükümetler, askerî seferler, egzotik maceralar ve hikayelerin okuyucuları, tabiat tarihi uzmanları ve Doğu'ya ait özel yerler, kişilerle birlikte Hıristiyan hacılar ve akademisyenler de mevcuttur.

14. Oryantalizmin Doğuşu: Oryantalist Kuruluşlar

Geleneksel oryantalizmin kuruluşunun temelleri, yukarıda da belirtildiği üzere Viyana Konsülü'nde atılmıştır. Bu çerçevede Universitas Magistrarum et Scolarium Parisensium'da bulunun ilk Doğu Dilleri bölümünden II. Dünya Savaşı'na kadar çok sayıda araştırmacının yapıldığı bilinmektedir.

1784'ün Ocak ayında, William Jones, Asiatic Society of Bengal'in (Bengal Asya Derneği) kurucu meclisini topladı. İsmi geçen dernek, İngiltere'de Royal Society (Kraliyet Derneği) ile benzer özellikler taşımaktaydı. "Derneğin ilk başkanı ve Doğu ve Doğulular hakkında en fazla bilgileri toplamış kişi olarak William Jones artık, oryantalizmin kurucusu sayılabilirdi (Bu deyim A. J. Arberry'nindir). Jones, amacını şu üç kelimeyle ifşa etmekten bir sakınca görmemekteydi: Yönetmek ve öğrenmek, daha sonra Doğu'yu ve Batı'yı mukaye-

se etmek'. “Doğu'nun sonsuza doğru uzanan konularını öğrenmek, sıralamak ve bunları kanunlar, gelenekler ve bilinen eserlerin toplamından oluşan bir digest complet (tam bir özet) halinde ortaya koyabilmek için” Jones büyük bir çaba içerisinde olmuştur. Nihayetinde hedeflediği amacına nâil olmuştur.

Oryantalizmin en etkin aktörleri, ilk oryantalistler kongresini 1873 yılında Paris'te gerçekleştirmişlerdir. Bu kongrenin tertibini gerçekleştirmesinin alt yapısını hazırlayan oryantalizmin ana çatısını oluşturan kuruluşlar, çalışmamızın daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

Oryantalistler, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar, yani 1912 yılına kadar on altı kongre gerçekleştirdiler. En son düzenlenen oryantalistler kongresi ise 1912'de Viyana'da yapılırken, o günden günümüze kadar da dört kongre daha hayata geçirilmiştir..

Oryantalist merkezlerin kuruluşlarının kökenleri, 18. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu kapsamda ilk Oriental Society'nin Britanya'da (Batavia) 1781 yılında kurulması, arkasından 1822'de Asya Derneği'nin, Paris'te teşekkül ettirilmesi rastlantı değildir. Zira bu iki kuruluş, tarihin en büyük sömürgelelerini gerçekleştiren ülkelerin coğrafyasının ürünüdür.

Diğer taraftan Royal Asiatic Society'nin 1823 yılında Londra'da kurulmasını, 1842'de yeni sömürgecilğin temsilcisi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde American Oriental Society'nin (Amerikan Doğu Derneği) kurulması takip eder. O dönemin Amerika'sı, henüz izolasyon döneminde bulunmakta ve daha dünyaya açılmamış bir yapı sergilemektedir. Her şeye rağmen, Journal of the American Oriental Society gibi büyük külliyatların bildirdiğine göre, Amerikan oryantalistleri, daha o dönemde Türkiye'nin Hakkari ilindeki Kürt aşiretlerinin lehçe farklılıklarıyla ilgili ürünler verebilmekteydiler.

Bu örnek de göstermektedir ki, oryantalizmin kurucu ve sürdürücü devletleri, bu sahayı çok ciddi bir şekilde inşa etmişler ve donanımlı entelektüel bir hazırlıkla bunu gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla karşı karşıya bulunduğumuz halin güçlü ve sağlam bünye olduğunun bilincinde olmamız gerekmektedir.

Oryantalist araştırmalar, Arap dünyası ve Uzak Doğu ile ilgili alanlarda hayat bulmuştur. Nitekim bu araştırmalar ilk koloni imparatorluklarının teşekkülüyle hayata geçirilmiş “unutulmuş kıtalar”ın Avrupa emperyalizminin denetimi altına girmesiyle büyük hız kazanmıştır (20. yüzyılın ortası ve ikinci yarısı).

“Socute Asiatique: Asya Derneği, “Royal Asiatic Society: Kraliyet Asya Derneği”, “Deutsche Morgenlandische Gesellschaft: Alman Doğu Ülkeleri Derneği”, “American Oriental Society: Amerikan Doğu Derneği” gibi oryantalist müesseseler çok kapsamlı çalışmalar içinde olmuşlardır. Bununla birlikte aynı sahaya ilgili üniversitelerde bölümler ihdas edilmiş ve nihayetinde oryantalizm bütün Avrupa sathında faaliyet göstermiştir. Ayrıca “Fundgraben des Orients” (1809) ile başlayan oryantalist yayınlar, bilgi hazinesini derinleştirmişler ve uzmanlık kadrolarını güçlendirmişlerdir.

15. Oryantalizmin Temsilcileri ve Çalışmalarındaki Hedefler

Kurumların yanında, yazar, araştırmacı, bilim adamı ve akademisyelerin oryantalizmin sistemli ve ilmî zemine oturmasındaki katkıları, inkar edilmeyecek derecede baskındır. Nitekim Gobineau, Renan, Humboldt, Steinthal, Burnouf, Remusat, Palmer, Weil, Dozy, Muir gibi isimler, bu katkı rolünü ispatlamaktadır. “Ancak böyle bir nesep araştırmasında önemli sayıda bilim kurgu ve gezi notları bir kenara bırakılmak zorunda kalırsa, Doğu’ya ait coğrafi aktüel ve irkî konular arasında bağlantıyı sağlamış olan ve bilhassa İslâmî Doğu alanında Oryantalist düşünce sisteminin kurulmasına yardımcı olmuş pek çok zengin ve dikkate değer eser ihmal edilmiş sayılacaktır. Goethe, Hugo, Lamartine, Chateaubriand, Kinglake, Nerval, Flaubert, Lane, Burton, Walter Scott, Byron, Vigny, Disraeli, George Eliot, Gautier gibi yazarların ortaya koydukları eserler bu tür çalışmalardır. Bunlara daha sonra, ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında Doughty, Barres, Loti, T.E.Lawrence, Forster gibi isimleri ilave etmek gerekir....”

Mevcut girişimler çerçevesinde Mezopotamya, Mısır, Suriye ve Türkiye’deki çalışmalar, Avrupalı arkeologların ölü medeniyetlerin bütün Doğu’daki kalıntılarını ve miraslarını araştırmakla sınırlı olmamış, bunun yanında tüm Doğu’da coğrafi bilgi ve verileri ortaya koymak amacı da hedeflenmiştir.

16. Oryantalistler ve Misyonerler/Misyoner Oryantalistler

Misyoner oryantalistlerin, İslâm hakkındaki çalışmaları 1854 Agra münazarasına dayandırılmaktadır. Bu münazara, Hıristiyan misyonerlerin Müslümanlar üzerindeki faaliyetlerinin yöntemini değiştirmesi açısından önemlidir ve bununla ilgili Batı’da çok zengin bir araştırma malzemesi bulunmaktadır.

Misyoner oryantalistler, bu tartışma sonucunda İslâm'ı otantik kaynaklarından öğrenmeden Müslüman coğrafyada Hıristiyanlık'ın yayılmasının ve mücadelenin başarılı olamayacağını anlamışlardır.

Karşılıklı yapılan tartışmaların önemi ise, münakaşaların geniş bir coğrafyaya yayılmasından da anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, 1854 yılındaki bu tartışmada bulunan Rahmetullah Hindî'nin şöhreti Osmanlı Padişahı Abdülaziz'e kadar ulaşmıştır. Sultan Hindî'yi İstanbul'a davet ederek ondan yararlanmak istemiştir. Hindî, 1857 yılındaki bağımsızlık savaşının arkasından Hindistan'ı terk edip Mekke'ye yerleşmiş, faaliyet ve eserleriyle İslâm dünyasında tanınmıştır.

Kendi entelektüelini yetiştiren oryantalizm, bu durumu sömürgeci dönemde siyasal bir misyon olarak kullanmıştır. Batı tarih yazılımlıyla, sömürge faaliyetleri bir paralellik göstermiştir. Bu çerçevede biyolojik bir felsefe olarak darwinizm, sosyal darwinizm şekline bürünmüş; canlılar arasındaki sınırsız mücadele olarak algılanan biyolojik darwinizm, Batılı için sosyal darwinizm haline alıp sömürmenin meşru bilimsel bir aracı halini alabilmiştir. Böylece Doğu'ya yönelik hakimiyet alanının genişletilebilmesi mümkün olmuştur. Entelektüeller, nihaî noktada sömürgeci oryantalizmin öncü misyonerleri, vazifelerini yerine getirmişlerdir.

Modern dönem oryantalizmin önemli temsilcilerinden Bernard Lewis, oryantalist kavramının içeriği hususundaki kaygılarını, kavramın kullanılmasının terkedilmesi konusunda alınan kararlarla giderildiğini hatırlatır. Ona göre, oryantalist kavramı "kurtarılamayacak kadar kirletilmiş" bir kavram şekline bürünmüştü. Bu kapsamda 1973 yılında Paris'te toplanan Yirmi Dokuzuncu Uluslararası Oryantalistler Kongresi (oryantalistlerin yine aynı şehirde toplanmış olan Birinci Uluslararası Kongresi'nin yüzüncü yıldönümüne tekabül etmekteydi) oryantalizm sözcüğünü kaldırma kararı aldı. Kongre onun yerine kendisine "Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Beşerî Bilimler Kongresi" ismini seçti. Kongre sonunda kurum, gerek oryantalist gerekse oryantalizm kavramlarının kendi bünyesinde kullanılmasını yasakladı.

Ancak oryantalistlerin kendilerini böyle tanımlamayı terk etmelerinden çok önceleri, onların kendi mesleklerinin önemini geri plana atamayacak kadar bilinçli birer misyoner yönleri bulunmaktaydı. Bunlar ya hukuk bilgini yahut doktor olarak görevlerini yerine getirmekteydiler.

Nitekim Realist olmaktan çok fizikötesi duygularla kalem oynatan Edgard Guinet isimli yazar, yerel tedavi gücünü gereğinden fazla önemsiyordu. O, *Genie des Religions* (Dinlerin Dehası) isimli kitabında “Asyalılar ve Peygamberler, Avrupalılar ve Doktorlar” deyimini kullanmaktan çekinmiyordu. Aslında burada Batılı bir zihniyetin Asyalı ve Avrupalı ayırımını ele almasının temel çıkış noktalarına vurgu söz konusudur. Bu sözle verilmek istenen mesajın altında küçükseyici bir tavır bulunmaktadır: Asyalılar yani Doğulular, bilimin verilerinden hareket etmezler, başka güçlerden yardım beklerler. Batılar ise, bilim ve aklın temsilcilerine müracaat ederler.

Oryantalist teriminin içeriği hususundaki tartışmalar kapsamında, konunun uzmanı Edward Said ile çağdaş oryantalist Bernard Lewis’in aralarındaki tartışmalar, bir takım değerlendirmelere konu olmuştur. Said’in oryantalistler hakkındaki iddialarına karşılık, “Birisi çıksa, eski Yunan araştırmalarının sadece Yunanlılar tarafından yapılması gerektiğini, eski Yunan araştırmalarında sapma olduğunu ve Yunanlı olmayan Hellenizm araştırmacılarının casus ve art niyetli olduğunu söylese, kendisine deli diye bakarız.” cevabını vermektedir.

Oryantalizm amaç ve hedefleri konusundaki yapılan bu ve benzer tartışmaları ele alan İlber Ortaylı, Said ve karşıtlarının kavgasını ekonomik bir rant olarak değerlendirmektedir.

Sorun oryantalizm ve oryantalist kavramlarının muhtevasının nasıl ve neyle doldurulacağı üzerinde düğümlenmektedir. O halde oryantal, oryantalizm ve oryantalist kavramların ne olduğunu ele almak gerekmektedir.

Oryantal kelimesi, Amerikan üniversitelerinde çalışan araştırmacılar nezdinde de uygun görülen bir kavramdır. Anglo-Amerikan araştırmacıların önemli ismi H.A.R. Gibb, Arapça bir terimle tanımlanmaktansa, “oryantalist” olarak isimlendirilmesine sıcak bakmaktadır. Şu halde oryantalizm nedir?

17. Oryantalizm Nedir?

“Orient” kelimesinden gelen oryantalizm, şark ve şarkbilimi (Doğubilimi) demektir. Oryantalist ise müşteşrik ifadesiyle tanımlanmaktadır. Bu çerçevede İ. Ortaylı, önemli oryantalist olarak isimlendirdiği ve Arap dünyasının Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılışında ismi sıkça geçen Lawrence’dan bahseder:

“Lawrence’ı tanıtmak gerekir. Kendisi Şark dillerini çok iyi bilen bir müşteşriktir, İngiltere’nin en iyi üniversitelerinde okumuştur. Daha ötesi bu İs-

lâm, Kur'ân tefsiri, çağdaş Türkçe, çağdaş Farsça, çağdaş Arapça gibi sınırları da aşmıştır. Daha eskilere gider ve hatta eski semitik arkeoloji üzerinde de bilgi sahibidir. Zaten çok genç yaşlarda da Doğu bölgelerinde bu gibi dinî gezilere ve arkeolojik araştırmalara katılmıştır. Yani kendisi eski semitistik dediğimiz; İbranca, Aramca vs. gibi dilleri de bilir. Dahası var, bugün İngiliz dilinde Homeros'un İlyada ve Odyssea'sını okumak istediğimiz zaman, halen kullanılan en iyi çeviri Lawrence'ındır. Yani sizin bildiğiniz Lawrence aynı zamanda Batı dillerinde de, bilhassa da eski Yunan ve Roma konusunda da esaslı bilgi sahibi bir filologdur.

Bu enterasan adam ömrünü kütüphanelerde geçirip daha fazla eserler üreteceği yerde, kabiliyetini ve muhteşem bilgisini açıkçası bir hayalin peşinde kullanmıştır. Burada onun İngiltere'nin parası veya sırf mevki için bu işi yaptığına inanmak zor. Belki de kişiliğindeki ikirciklenmeden ileri gelen ve onu aşan bir hırs, onu aşan bir gayret ve mesai var. Arapların Türklerden bağımsız olmasına inanmıştır ve bunun için İngiliz istihbaratıyla harp içinde birleşerek, ki zaten kendisi ordudadır ve görevli bir subaydır, albaylığa kadar terfi etmiştir. Çölden geçen, Medine'den kuzeye doğru askerleri değil sivil halkı da hatta memurları, kadın ve çocukları öldürmek, yağmaya izin vermek, sabotaj faaliyetlerine girişmek gibi her türlü melaneti ifa etmiştir.

Dikkat edildiğinde, Lawrence'in ismi, çok çeşitli vasıflara sahip bir şahsiyet olarak ortaya çıkmaktadır. O, Doğu dilleri üzerinde iyi bir uzman, Batı kültürünün kaynaklarının mütercimi, istihbaratçı bir subay, yağma ve işgal işlerine müdahil bir çeteci/sömürge memurudur.

Nitekim oryantalizm kelimesi, Lewis de olduğu gibi, Doğu bilim ve kültürleri üzerinde çalışan araştırmacıların sıcak bakmadığı bir sözcüktür. Çünkü bu kişiler, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarına kadar devam eden Batı Avrupa sömürgecilik tarihi içinde ele aldıklarında bu terimi çok sisli ve anlamsız kabul etmektedirler. Bununla birlikte kitaplar yazılmakta; genel teması "Orient: Doğu" şeklinde düşünülmüş kongreler düzenlenmekte; eski ve yeni görüntüsü ile oryantalizm varlığını sürdürmektedir.

"Üniversite anlamında oryantalizm ile hayalî oryantalizm arasında devamlı bir alışveriş vardır. Bu alışveriş ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren oldukça disiplinli, hatta belirli kurallara bağlı olarak düzenli biçimde sürmektedir.

Ana hatları ile hareket noktası olarak onsekizinci yüzyılın sonu ele alındığında söz konusu oryantalizm Doğu'yu konu edinen kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim biçimi veya hükümet şeklidir. Kısaca bu cins oryantalizm, Batı'nın üstünlük sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır.”

Modern çağda Batı'nın üstünlüğünü temsil eden Amerika Birleşik Devletleri'nin, dünya siyasetindeki ağırlığının artmasıyla birlikte akademilerle, kitaplarda, kongrelerde, üniversitelerle, dışişleri bakanlıkları ile bir hikmet nazariyesi gibi aktarılmaya çalışılan oryantalizmin, gerçekte basit ve tamamen doğrular üzerine kurulmasına rağmen, bir fikir sistemi gibi, aktarılması üzerinde düşünülmelidir. Oryantalizm, Avrupa'nın bir uydurması değil, aslında birkaç kuşağın beraber çalışarak uzun yatırımlarla geliştirdiği önemli bir doktrinler ve uygulamalar bütünüdür. Bu nedenle Doğu, Batı ve Batılının zihninde yer bulabilmek için bir bilgi sistemi olarak oryantalizmin denetiminden geçmelidir. Bu anlayışla beraber, oryantalizmin süzgecinden geçenler, onun tarafından dünya kültürüne dahil edilmişlerdir.

Oryantalizm, bir disipline dönüşme tecrübesi geçirmiş Batılı söylemin bir parçasıdır. Nitekim bu disiplinin aktörleri, kendilerini, bütün bir kültürü yorumlayan kapsamlı bir sistemin icracıları olarak kabul ederler. “Bu kapsamlı sistem Foucault'nun yorumlayıcı bir anahtar nosyonu olarak eleştirdiği epistemolojik zemine, gerçeği görünürken, içeriği şekilden, özü geçici olandan ayıran bir felsefe ilkesine dayanır. Buna ilaveten oryantalizm bu ilkeyi özellikle felsefi ve tarihî analizleri kullanarak uygulayan bir metot geliştirmiştir. Üçüncüsü, oryantalizm, söylemini, tesadüflerin, nedenselliklerin biçimsel kurallarına göre düzenlemiştir.”

Bir başka açıdan oryantalizm, bir bilim dalı, söylem tarzı, bir siyasî ideoloji ya da bir dünya görüşü olarak kabul edilebilir. Ancak onun en temel vurgusu “biz-onlar” düalizmine dayanır. Oryantalizm, Batı denilen bir siyasî-kültürel oluşuma aidiyetini seslendiren kimsenin, Doğu olarak tasvir ettiği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır. Bu çerçevede Doğu nosyonunun, Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren geliştirilen söylemden üretilen bir yapı olduğu söylenebilir.

Batı, OrtaDoğu medeniyetinin farklı uzantılarıyla çatışarak kendini şekillendirdi. Oryantalizm tartışmalarında bu siyasi “paradigmasal gerçeklik”

akıllarda yerini korumalıdır. Zira bu husus, düşünsel bir oluşumun maddî temelini oluşturmaktadır:

“Barbar tehlikesi konusundaki neredeyse mitolojik denilebilecek korku, elbette oryantalist bakış açısının merkezî bir boyutu, mesela Hegel’in tarih felsefesini anlamak için bir mihenk taşıdır. Ama ilginç olan, bu korkunun, Avrupa’nın üstünlük kazandığı kapitalist döneme ait olan bir olgu olarak, yani korkulacak bir şeyin olmadığı, Doğu’nun gerilediği XVIII. ve XIX. yüzyılda oluşmasıdır. Bu, Batı egemenliğini pekiştirmeyi amaçlayan bir rivayettir. Yoksa bahsedilen süreç için her uygarlığın başka bir güç tarafından istila edilmek korkusunu kayda değer ölçüde aşan bir algılayış söz konusu değildir.”

Oryantalizme yöneltilen tenkitlerin merkez noktasını; bir hakikatin olduğu gibi tasvir etmekten ve anlatmaktan ziyade bir kısım tarihî, kültürel, dinî, ırkî ve toplumsal önyargılarla konuyu ele almak ve sürekli Doğu’yu Batı’dan (Avrupa merkezli olarak) görmek ve yorumlama oluşturmaktadır. Ortaya çıkan yorumların ortak özelliği değişmez kavramları içermesidir ki, bunlara “Şark Klişeleri” denilebilir. Bu klişeler, akılcı düşünme eksikliği, düzenli olandan nefret, peçe, edilginlik ve şehvet düşkünlüğü gibi etiketlerle ortaya çıkabilir.

Nitekim oryantalizm, Edward Said için, kapsamlı bir sahanın ve konunun özel adıdır:

“Oryantalizmden söz açmak genelde İngiliz ve Fransız uygarlığının bir hareketi, zaman zaman insanların hayal güçlerini dahi aşabilen davranışlar, Hind ve tüm Doğu ülkelerinin yaşadıkları çağlar, kutsal kitaplarda adı geçen ülkeler, baharat ticareti, sömürgelerde kullanılan silahlar ve uzun sömürgecilik yüzyılları, şaşırtıcı bir bilimsel araştırmalar kitaplığı, oryantalizm konularında sayısız bilim adamı, profesyonel oryantalistler topluluğu, “Doğu” fikirlerinin bir araya gelişinden doğan karışık bir düzen, Doğu despotizmi, Doğu’nun duyarlılığı gibi çelişkili kavramlar, sayısız tarikat ve yollar, felsefe akımları, Avrupa’nın günlük yaşamı içinde faydalanılmaya çalışılan Doğu hikmeti ve düşüncesi gibi konulardan söz açmak demektir.”

Oryantalizmi, daha çok İngiltere ve Fransa’ya hasrederek, bu iki ülkenin ince bir duyarlılığı olarak değerlendiren Edward Said’e, göre oryantalizmin kapsam sahası, onsekizinci yüzyıl başlarına kadar Hind kıtası ve İncil’de ismi geçen ülkeleri içermektedir. Fransa ve İngiltere, ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren 1945’lere kadar Doğu ve Doğuculuk hakkında söz sahibi ülkeler

olarak kabul edilmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika, sefeli ülkeler gibi, Doğu hakkında geleneksel yöntem ve bakış açısını muhafaza etmiştir. Buradan hareketle Said, İngiltere, Fransa ve Amerika'nın ve Batı'nın önemli tüm siyasî aktörlerini bir araya getiren ve büyük bir hırsla üretimini sürdüren ortaklığın imal ettiği eserlerin tamamını oryantalist yapıtlar olarak tanımlar.

Bir disiplin olarak oryantalizm, diğer bilim dalları gibi sistematik bir alan değildir. Zira hiçbir bilim dalı; yeryüzünün bir bölgesinde sosyal gerçekleri, konuşulan dilleri, politika, tarih ve çeşitli konuları bir coğrafi bölgenin sınırları içine alarak incelemeyebilir. Oryantalizm ise, sınırsız bir coğrafyayı inceleme malzemesi olarak ele alır. Oryantalist; bir İslâm hukuku uzmanı, bir Çin dilleri araştırmacısı veya Çin-Hind dinleri bilgini olarak bilim dünyasının karşısına çıkabilir.

Yaşadığımız çağın önemli oryantalistlerini çıkaran Amerikan oryantalizmi, savaş sırasında ve sonra da orduda kurulmuş dil okullarından doğmuştur. Bu kurumlar, hükümetlerin acil ihtiyaçlarını yerine getirmekteydi. "Okullara ege-men olan hava, artık istenen şekle girdiği, olgunlaştığı ve düşünülen reformlar ve eğitim sistemleri için uygun hale geldiği anlaşılan Doğular hakkında takınılan misyonerce tavırdı. Gizemli Doğu dillerinin incelenmesi artık filolojik çabalara değil yaşanan stratejik ve politik gerçeklere dayanıyordu. Diğer taraftan "uzman"lara mistik bir atmosfer sağlıyor, otoritelerini artırıyordu."

Yeni oryantalizm olarak isimlendirilebilecek olan modern oryantalizm, 18. Yüzyıl Avrupa kültürünün temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Nitekim bu yüzyıldaki oryantalizm, coğrafi olarak ulaşabildiği en son sınırlarına ulaşmıştır. Elde edilmiş başarılar tüm katı düşünceleri etkilemiş ve Kitab-ı Mukaddes dogmalarını tesirsiz bırakmıştır. Müracaat kaynakları arasına Yahudilik ve Hıristiyanlık'la birlikte Hint, Çin, Japon, Sümer eserleri, Budizm, Sanskrit, Zerdüş ve Mani kültürleri dâhil olacaktı.

Yeni oryantalizm ile birlikte Avrupalı araştırmacı; Yudo-Hıristiyan olmayan kültürleri, sadece kilisenin bakış açısıyla değil aynı zamanda tarih biliminin yöntemiyle de incelemektedir. Yine çeşitli yabancı bölgeler ve kültürler yeniden alınmıştır. Bütün bunların sonucunda, Hıristiyanlar ile diğer ırklar arasındaki renk, orijin, davranış ve karakter farklılıkları belirginleşmiştir.

Şu halde kültürleri, ırkları, dinleri, dilleri ve etnik yapıları sistematik olarak yeniden ele alıp kendi bakış açısıyla değerlendiren oryantalisti tanımlamak gerekmektedir.

18. Oryantalist Kimdir?

Oryantalizmin kullandığı araç, metot ve söylemdeki farklılaşma ve 1973 yılında Paris'te toplanan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde "oryantalist" teriminin kullanılmaması ile ilgili alınan kararlar, oryantalizmin sonunun geldiği şeklinde algılanmaması gerekir. Zira oryantalizm, bir zihniyet biçimi ve uzmanlık sahası olarak birbiriyle çakışan bir sahayı ihtiva etmektedir: "İlk olarak Avrupa ve Asya arasında değişen tarihî ve kültürel ilişkiyi; ikinci olarak, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmaya neden olmuş Batı'daki bilimsel disiplini ve üçüncü olarak da Doğu hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri çekiyor."

Oryantalizmin en etkin icracısı olan oryantalist kavramının kökenlerine bakıldığında, M. Rodinson'un bilgileri bize bir takım açılımlar kazandırabilir. Ona göre "Doğu bilimci" (oryantalist=müşteşrik) ifadesi İngilizce'de ilk defa 1779, Fransızca'da 1799'lara doğru kullanılmıştır. Oryantalizm sözcüğü, Dictionnaire de l'Academie Francaise'a 1838'de alınmıştır.

"Orientalism" ve "orientalist" kelimelerinin etimolojisi, Latince "Orient" (Doğu) sözcüğünün kökenine dayanır. İslâm litaretüründeki karşılığı olarak "iştişrak" ve "müşteşrik" kelimeleri de "Şark" (Doğu) terimlerinden türetilmiştir.

Oryantalist kavramının sömürgeciliği hatırlatması, alanın uzmanlarını da rahatsız etmektedir. Günümüzde bu kavram yerine 'Oriental studies', 'Area Studies' (Middle East, Far East, Near East) gibi isimler tercih edilmektedir. "Bu nedenle 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Batı İslâm araştırmalarında en önemli gelişmelerden birincisi İslâm'ın Oriental çalışma alanı içinde değil de 'Social', 'Humanities' ve 'Area Studies' alanlarında ve başlıklarında incelenmeye başlamasıdır."

Oryantalistlerin uzmanlık alanlarına bakıldığında, örneğin Erpenius ve Guillaume Postel gibi Rönesans oryantalistleri, İncil'de yer alan ülkelerin uzmanları şeklinde oldukları görülmektedir. Yine bu oryantalistlerden biri olan Postel, Çin'e kadar bütün Asya'yı tercümana ihtiyaç duymadan baştan sona geçebileceğini ileri sürecek kadar alanın yetkin uzman konumundaydı.

"... onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar tüm oryantalistler İncil bilgisini, Samî dilleri uzmanı, İslâm yahut Cizvitlerin açtığı yoldan Çin bilimleri araştırmacısı üstün kişilerdi. Orta Asya'nın tüm alanı oryantalizm tarafından

ancak onsekizinci yüzyılın sonların doğru feth edilebilmişti. Bu çağda Anquetil-Duperron ve sir William Jones, Avesta ve Sanskrit dillerinin erişilmez zenginliklerini anlayarak tanıtmayı başarmış bulunuyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru oryantalizm düşünülecek en geniş hazinelere sahip olmuştu.”

Renan’dan Goldziher’e, Macdonald’dan Von Grunebaum’a, Gibb’dan Bernard Lewis’e kadar hemen hemen bütün oryantalistler, İslâm’ı bir “kültürel sentez” olarak değerlendirmekte ve Müslüman topluluklarını ekonomi, sosyoloji ve politikanın dışında bir etüt konusu halinde incelemekteydiler. Oryantalizm için İslâm, Renan’ın ilk eserinde, dikkat çekici şekilde ele alınmaktaydı. Ona göre, İslâm’ı iyi anlayabilmek için onu “çadır ve aşiret çağına geri götürmek lazımdı. Sömürgeciliğin ortaya çıkardığı sorunlar ve tarihsel etkileri gibi hususlar, oryantalistler için üzerinde araştırma yapılacak önemli konular arasına müdahil olmamaktaydı.

Bugünün oryantalistleri, artık kendilerini “kültürel alan uzmanları” şeklinde tanımlamaktaydılar ve onlar linguist-dil sahasının hareketsizce hapsedilmiş kişileri değillerdir.

19. Oryantalist Kimliklerden Örnekler

Tarihçi İlber Ortaylı yetkin ve donanımlı oryantalist kimlikleri ele alırken, bunlar içerisinde Hollandalı bir bilgine yer vermektedir. Özellikleri itibarıyla kendisini hayran bırakan bu oryantalist, icraatlarının hedefleriyle şaşırtıcı bir kimlik sahibi özelliğini vermektedir:

“... Snouck Hurgronje adlı Hollandalı âlim, Şark dillerini, sadece Arapça, Farsça değil, uzaktaki kıta Endonezya’nın İslâm kültürü ve yerli dillerini de çok iyi bilir. Hukuktan tarihe ve filolojiye kadar yetkin eserleri vardır. Bu zat hatta bir ara sözde Müslüman olmuş ve Hicaz’a gitmiştir. Hac vazifesini yerine getirmiştir, çünkü bunun geçici, sahte Müslümanlık olduğu anlaşılmıştır. Ama Mekke’yi ziyaret etmiştir, Arapların içine girmiştir. Bu dünyayı çok iyi tanımıştır.

İslâm dini ve Hicaz üzerine yazdıkları elan aranan ve okunulması şart olan makalelerdir. Aynı şekilde Endonezya’yı da çok incelemiştir. Bu muhteşem bilgisini maalesef kötü şeyler için de kullanmıştır. Ayaklanan Endonezya’yı bastırmaya çalışan Hollandalı koloni makamlarına verdiği tavsiye şudur: ‘Boş yere kabile reislerini ve savaşıları öldürüyorsunuz. Ayaklanma durmuyor.

Aslında ortadan kaldırmanız gereken zümre bunların din adamları ve dinî liderleridir. Bunları yok ederseniz ayaklanma duracak.’ Bu tavsiyeyi dinleyen Hollandalılar denileni yapmışlar ve tabii ayaklanma da oldukça yavaşlamıştır. Çünkü kitleler öğretmenden mahrum kalmışlardır. Bu alçakça, meşum tavsiyede bulunabilen adamın da çok önemli bir oryantalist olduğu açıktır.”

Oryantalistler içerisinde öyle yetenekli olanları vardır ki, onlardan bazıları, ülkelerinden ayrılmadan önce Türkçe ve Arapça’yı iyice öğrenmiş, bu dillere olan hayranlıklarından dolayı çevireler yapmış ve gramer araştırmalarına girişmiştir.

Ayrıca olumsuz etki ve icraatları olan oryantalist modeller de bulunmaktadır. Çünkü Doğu’nun edebiyat ve kültürü her Batılıyı, farklı faydalar açısından ilgi odağı haline getirmiştir:

“... Koskoca bir Şark’ın her insanı etkilemesi mümkün değildir ve bu etkileme illaki casusluk yapmak, macera yaşamak, dışişlerine danışmanlık yapmak, petrol şirketlerinden veya istihbarat örgütlerinden para almak için yapılmaz. Hiç şüphesiz ki bu tip insanlar mazide vardı ve bugün de vardır. Bugün bile bir takım insanlar, gençler Batı üniversitelerinde okudukları zaman maalesef historical engineer, tarihçi mühendisliği diye bir kavram ortaya atmışlardır. Dileyene istedikleri gibi, parası karşılığında tarih yazıyorlar. Bu tip ikinci sınıf insanların dışında, bilgisi birinci derecede önemli olduğu halde, değindiğimiz Lawrence gibi ya içinde kalan aşırı şoven bir milliyetçilikle veya ruhundaki bazı karanlık noksanlıklar dolayısıyla bu gibi yollara girenler olabilir.”

Oryantalizmin ve onun icracıları olan oryantalistlerin faaliyetlerini İslâm ve Doğu’yu (kültür ve diline) hayranlık neticesiyle bağdaştıran anlayışlar da mevcuttur. Bu anlayışlar, oryantalistleri alanlarının uzmanı, nitelikli ve kültür sevdalıları olarak görmektedir. İlber Ortaylı, bu bakış açısına sahip olan Doğulu bir bilim adamı tarihçi olarak şu sözleri inanarak söylemektedir:

“.... Müşteşriklilik, yani oryantalizm dediğimiz dal bilhassa 18. ve 19. yüzyılda insanlığın gayreti, evine kapanması ve aşırı çalışkanlığın neticesi olarak ortaya çıkmış bir daldır. Radloff’un at, deve sırtında, çok zor şartlarda uzak Sibirya’nın bozkırlarına dalışını hiçbir şekilde sadece askerî bilgi ve casusluk gereği ile açıklayamayız. Evet o zamanki Rusya, insanları Doğuya yollamıştır; ama bu gidenlerin hepsinde bu askerî saik ön planda gelemmez. Merak ve saygının da çok büyük rolü vardır. Unutmayınız ki George Jacob gibi bazı

oryantalistler, Sami dillere olan saygı ve sevgilerinden dolayı kendi mirasları Latince ve Yunanca'yı bile küçümseyip bir kenara itmişlerdir. Bu gibi eğilimler bugün de vardır. Şu çevirmene saygı duymadan nasıl yapabiliriz: Friedrich Rückert, 18. yüzyıl Almanya'sında yaşayan bir oryantalist. Kendisi İran edebiyatını, asıl önemlisi Kur'ân-ı Kerim'i Almanca'ya çevirmiş. İran edebiyatından Hafız'ı vs çevirirken, o dilin çeşnisini ve güzelliğini verebilmek için ilk defa ve son defa aruz veznini Almanca'da kullandı. Yani bugün Rückert'in Almanca çevirilerini okuduğunuz zaman, neredeyse Hafız'ın ve Sadi'nin tadına varıyorsunuz. Bu çok önemlidir. Bu zat, kimsenin casusu falan değildir. Parayı da çok sevmez. Hatta bir ara Berlin Üniversitesi'nde kürsü teklif edilmiştir, çok büyük bir mevkidir. Şehirden, büyük şehirden rahatsız olduğu için gene taşrasına dönmüştür. Rucker'de görünüşte böyle ince şiirleri çevirecek bir simadan daha çok, bir köy kasabının havası vardı. Ama son asırların, belki de bütün zamanların en muhteşem edebiyat, şiir mütercimi olduğuna şüphe yok.”

Oryantalizm ve oryantalistlerin kapsamlı bir eleştirmeni olarak Edward Said de, bu alan uzmanlarının yetkinliklerini ve çalışmalarını takdirden kaçınmamaktadır. O, İngiliz oryantalist William Jones'in vasıflarından bahsetmekten kendini alamaz. Jones, sistemli çalışmanın bir sonucu olarak İngiltere'yi terk edip Hindistan'a gitmeden önce Arapça, İbranice ve Farsça'yı teferrutlarına kadar öğrenmişti. Aynı zamanda o bir şair, bir hukukçu bir ansiklopedist, bir klasikçi, Benjamin Franklin, Edmund Burke, William Pitt ve Samuel Johnson'u hatırlatan türden yorulmak bilmez bir araştırmacı ruhuna sahipti. Bu olumlu özellikleri hatırlatan Said, Jones'un amacı ve getirildiği görevler hakkında da bilgiler vermektedir:

“Jones bir ihtiyaç anında 'Hindistan'da şerefli ve faydalı bir işle' görevlendirildi ve bu amaçla derhal 'Doğu Hint Kumpanyasında' önemli bir mevkie getirildi. Bu sırada kişisel araştırmalarına başladı. gayesi Doğu'yu bir araya toplamak, sınırlandırmak, faydalı kılmak ve bu kanaldan Avrupa'nın bir yöresi haline getirmektir.”

Bir diğer önemli oryantalist, Osmanlı tarihçisi ve İran araştırmacısı Joseph Hammer de, Batı'ya İran edebiyatını tanıtan ve aynı zamanda şair olan bir araştırmacıdır. O, İlhanlı devri İran tarihçisi Vassaf'ın Tarih adlı Farsça eserini, yani orta zaman İran'ın en büyük eserini, Almanca'ya çevirdiği zaman büyük yankılar uyandırmış nitelikli bir bilgindir. Hammer, Hafız'ı, Goethe ve Schiller'in diline kazandırmış ve Alman edebiyatı Doğu'nun nefesini ruhun-

da hissetmiştir. Bu çeviriden hareketle Goethe Doğu-Batı Divanı'nı kaleme almıştır.

Hammer'in yaptıkları faaliyetler, Hegel, Karl Marks'ın arkadaşı Friedrich Engels'in eserleriyle Batı insanı haberdar edilmiştir. Mezar taşında haç işareti olmayan Hammer'in Viyana'da Kloster Neuburg'daki mezarı incelendiği zaman oryantal bir mezar taşına sahip olduğu görülür. Ayrıca kabrinin şu özelliklerinin onun kimliği üzerinde bazı tespitlerin yapılmasına fırsat verecek niteliktedir. Onun mezar taşı, "Cevdet Paşa'nınki gibi yuvarlak bir mezar taşıdır, hassaten İstanbul'daki o devrin ulemasının mezar taşlarını beğenmiştir ve sağlığında mezarın planını kendisi çizmiştir. Üzerinde Arapça'yla, "Hüvelbaki" diye başlayan ve "Rahman olan Allah'ın merhametine sığınan üç dilin tercümanı müverrih Yusuf bin Hammer" diye devam eden bir lahitir bu. Burada bir medeniyet yaklaşımının, saygının insanları etkilediği görülür." Hammer'in dışişleri memuru olarak İstanbul'a tayin isteği, zamanın Avusturya başbakanı Metternich, "Çok fazla Türkiye'ye düşkünsün" diye geri çevrilmiştir.

Yine Bizans araştırmalarının kurucularından olan Jacob Philipp Fallmerayer, Osmanlı taraftarı olup, Hammer hayranlarındanır. Onun telif ettiği Bizans Tarihi ve Bizans Müesseseleri isimli eserde Hammer etkisi çok fazladır.

Yirminci yüzyılın Müslüman toplumların tarihlerine ve siyasî haklarına objektif yaklaşım sergileyen Doğubilimcileri içerisinde Maxime Rodinson ve Claude Cahen gibi bilim adamları bulunmaktadır. Claude Cahen, Fransa'da İslâm tarihi ve Selçuklu Türk tarihi alanında yetişen önemli bir uzman araştırmacıdır. İsmi geçen her iki bilim insanı da Hıristiyan bağnazlığından veya başka etkilenme olmadan Doğu milletlerinin tarihlerine bakabilmişlerdir.

Şu halde, oryantalist denilen kişiler içerisinde farklı yaklaşımı benimseyen çeşitli fikirlere sahip insanlar bulunabilmektedir. Bu ön kabulden yola çıkarak İ. Ortaylı, Türk kültürü için önemli işleri başarmış bir bilginden bahseder:

"Çağdaşımız ve bir çoğumuzun hocası olan Prof. Andreas Tietze Avusturyalı ünlü sanat tarihçisi Hans Tietze'nin oğludur. Şimdilerde onun sayısız çalışmaları, lügatleri dışında Türk dilinin etimolojik lügati çıkıyor. Hazırladığı eseri biz henüz basmaktan aciziz. Etimolojik lügat yedi cilt olacak. Türkçe'nin etimolojik lügatini, yani kelimelerin kökenini gösteren lügatini, biz yapamamışken Andreas Tietze yapmışsa, ona ancak şapka çıkarılır ve heykeli dikilir. Dolayısıyla "oryantalist" örgüsü etrafında bu gibi toptancı yaklaşımların sıh-

hatli olmayacağı açıktır. Hiç kuşkusuz ki Türkler ve diğer Âlemler hakkında kötü işler yazmaya, kötü amaçlı bilgiler kullanmaya hazırlanan insanlara karşı uyanık olmalıyız. Ama bunun dışındakileri de düşünmeliyiz.”

Hint alt kıtasında yaşamış Batılılardan Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili eser telif eden en tanınmış kişi Aloys Sprenger isimli oryantalisttir. O her ne kadar misyonerlik faaliyetleri içerisinde bulunmamakla birlikte, başında bulunduğu müesseseler misyonerlerin en güçlü olduğu yerler olmuştur. Tabip olmasına rağmen, şarkiyat eğitimi alan Sprenger, Hammer'in hocalarındandır. O, Latince, Grekçe, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, arkasından Arapça, İbranice, Farsça ve Urduca öğrenmiştir. Hindistan'a doktor olarak gönderilmesine karşın şarkiyat çalışmalarına duyduğu ilgi, onu bu alana doğru çekmiştir. Delhi ve Kalküta kolejlerindeki yöneticiliği sırasında çok sayıda eser yazmıştır. 1843-1856 yılları arasında bulunduğu Hindistan'da Sprenger, meslektaşlarıyla birlikte çok sayıda çalışmayı hayata geçirmiştir.

20. Misyonerlerin Eğitildiği Oryantalist Kuruluşlar

Hıristiyan misyonerlerin eğitildiği kurumlar olarak bir takım oryantalist müesseseler bulunmaktadır. Bu kurumların en tecrübeli olanları daha çok Hint alt kıtasında oluşturulmuştur. 1863 yılında Seyyid Ahmet Han'ın Gazipur'da kurduğu Translation Society Batı bilimini ve kültürünü Hindistan'a taşıyan belli başlı kuruluşlardan biri olup, sonradan Scientific Society ismini almıştır. Daha sonları adı Aligarh Institute ve Scientific Society olarak değiştirilen kuruluş, 1866 yılında haftalık İngilizce-Urduca Aligarh Institute Gazette (Ahbâr-ı Sayintifek Sosayti) adı altında bir bülten çıkarmış ve yayınlarını 1898 yılına kadar sürdürmüştür. Seyyid Ahmed Han tarafından kurulan bu kolejin sermayesi ve eğitim kadrosu, İngilizler tarafından sağlanmıştır. Aligarh Koleji, bir süre misyonerliğin güçlenmesine katkıda bulundu. Eğitim dili İngilizce olmasına rağmen, kolejde İslâmî ilimler Arapça olarak verildi. Dil olarak Urduca ve Farsça da öğretilen kolejde, Thomas W. Arnold, Joseph Horovitz, A. Triton ve O. Spies gibi çok sayıda Batılı oryantalist öğretim üyeliği görevlerinde bulundu.

“15 Ocak 1784 tarihinde Kalküta'da kurulan Asiatic Society of Bengal oryantalistlerin ilk önemli bilimsel araştırma ve yayın kuruluşudur. Burada elde edilen başarı üzerine benzerleri başka bölgelerde de açıldı. The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland'ın kurulmasıyla (Londra 1823) bu dernek-

ler bir çatı altında toplandılar. Doğu Hint Şirketi'nin önde gelen idarecilerinde Sanskritçe uzmanı Henry Thomas Colebrooke (1737-1837) 1806-15 arasında derneğe başkanlık yaptı. Derneğin *Asiatic Researches* (I-XII, 1788-1839), *Memories of the Asiatic Society of Bengal* (I-XII) ve *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (1834) adlı yayın ve dergisi vardı. 26 Kasım 1804 tarihinde Bombay Literary Society adıyla kurulan Asiatic Society of Bombay Ocak 1829'da The Royal Asiatic Society ile birleşti ve onun Bombay şubesi haline geldi. Şube 1873 yılında kurulan Bombay Geographical Society'yi bünyesine aldı. 1812 yılında kurulan Madras Literary Society Ocak 1829 tarihinde Madras'ta açılan The Royal Asiatic Society şubesi ile 1830 tarihinde birleşti ve The Madras Literary Society and Auxiliary of the Royal Asiatic Society adını aldı. The Royal Asiatic Society ile irtibatlı derneklerden biri de The Bihar Research Society'dir. Ocak 1915'de Bankipur'da Bihar and Orissa Research Society adıyla kurulan dernek Aralık 1924'te Londra ile işbirliğine girerek Associate Society statüsü elde etti. 1943 yılında The Bihar Research Society adını alan dernek kurulduğu günden bu yana kendi dergisini çıkarmaktadır. Mayıs 1909'da kurulan The Mythic Society of Bangalore da Associate Society (Ocak 1924) statüsüne elde eden bir dernektir.”

21. Misyonerler, Oryantalistler ve Kutsal Metinler

Batılı misyoner ve oryantalistler kendileri ile bağlantı kurdukları insanların dinlerini öğrenmek amacıyla onların kutsal metinlerini incelemeye başladılar. Bu çerçevede Hindu kutsal metinleri ve Kur'ân üzerinde ciddi araştırmalar ortaya çıktı. Misyonerler, Hıristiyanlaştırmak istedikleri topluluk olarak seçtikleri Müslüman olmayan yerli halkın kutsal metinlerinin yazı dili olan Sanskritçe üzerinde ileri düzeyde çalışmalarda bulundular. Bu çalışmalar 18. Yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Misyonerler bu dili öğrenip Hindu kutsal metinlerini öğrenmeye ve anlamaya çalıştılar. William Jones gibi uzmanlar Sanskritçe'nin yapısını tanıma ve dilin gelişimi için gramer ve sözcük oluşturma çalışmaları yaptılar.

Çalışmalarla birlikte kutsal metinlerin büyük bir kısmı Avrupa dillerine tercüme edildi ve metinlerin tahlili ile ilgili kitaplar yayımlandı. Hindu dini ve kültürü bu kapsamda bütünüyle anlaşılmasına çalışıldı. Bu etkinliklerde herhangi ciddi bir dirençle karşılaşmayan misyonerler, Müslümanların kutsal metni olan Kur'ân çalışmalarında hedeflerine istedikleri gibi ulaşamamışlardır.

Misyonerlerin ve Hint alt kıtası oryantalistlerin Kur'ân'la ilgilenmelerinin belli amaçları olduğu söylenebilir. Zira onlar, Kur'ân'ın hem kendi din ve kitapları için hem de Müslümanlar için bulunduğu konumun/öneminin farkındadırlar.

Kutsal metinlerle ilgisini sürekli tutan oryantalizmin etkin olduğu alanlardan biri de sanattır. Sanatlar içerisinde resim öne çıkmaktadır. Oryantalistlerin görmedikleri veya ön planda gördükleri Doğu'yu abartarak resmetme yönündeki tavırları açıktır. Delacroix ve Ingres gibileri bu eğilimin öncüleri olarak kabul edilebilirler. Sanat alanına gelindiğinde, oryantalist bir bakış açısıyla resmetmek bir tür fantezi şekline bürünmektedir. Gerçeklik ve karşılığı bulunmayan Doğu'ya özgü olarak ortaya konan resim ürünleri, saygınlıklarını yitirirken, Şark'ın içinde yaşayıp onu olduğu gibi doğal haliyle yorumlayan ressamlar da bulunmaktadır.

Görsel sanatları amaçları yönünde kullanabilen oryantalizm, İslâm tasavvufuna da büyük ilgi göstermiştir. Bu çerçevede 19. yüzyıldan itibaren, Batı'nın ciddi incelemeleri söz konusudur. Batı dünya dinleriyle birlikte İslâm'ı ve onun önemli bir ayağı olan tasavvuf hakkında telif, araştırma ve tercüme olarak çok sayıda eser ortaya koymuştur. Onların tasavvuf klasikleri alanındaki çalışmalarla birlikte Batı'da tasavvufun yayılmasına katkıları önemlidir. Türkçe'ye bile çevrilmeyen bir çok tasavvuf klasiği, Batı dillerinde yayımlanma imkanı bulmuş, hatta tenkitli neşirleri bile yapılmıştır.

22. 1980 Sonrası Oryantalizm

Yirminci yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, artık yeni/modern dönem oryantalizmden bahsetmek gerekmektedir. Bu dönemin oryantalistleri, ilk dönem oryantalistlerinin aksine, zihnî ve entelektüel kaygı ve derinlikten uzak, aşırı pragmatik bir siyasal misyonun temsilcisi konumuna düşmüşlerdir. Bunun en kötü numunesi, Daniel Pipes'tir. Onun yazdığı yazılar ve eserler, çok sayıdaki Batılının zihnini bulandırdı ve İslâm dünyasına karşı muhalif gözle bakmasına yol açtı. Olumsuz modern oryantalist Pipes'in, 11 Eylül'den iki ay sonra çıkan bir dergideki şu sözleri, kendisi hakkındaki yargıda bulunmak için yeterlidir:

“Müslüman olduğu görüntüsü veren her hangi birini hiçbir gerekçe göstermeden polis arayabilmeli, sorguya çekebilmeli ve bu da insan haklarına aykırı görülmemeli. Çünkü kolektif güvenlik kişisel güvenlikten önce gelir.

Ayrıca bunun İslâm'a karşı olduğuna da düşünmeyin. Çünkü burada potansiyel bir şeyi engelleme çalışması vardır.”

Oryantalizmin bilim ve ideoloji ilişkisine bakıldığında, onu bir açıdan bilim, bir başka açıdan bakıldığında ideoloji olarak değerlendirmek mümkündür. Bu düşüncenin arka planında Batılılaşma ve modernleşme bulunmaktadır. Zira Batılılaşma bir medeniyet projesi olarak Avrupalı olmayı değil, Avrupalı gibi olmayı öngören bir projeydi.

Oryantalizme yöneltilen eleştirilere bakıldığında, marksizmin kapitalizme yaptığı tenkitlere benzer şekilde sömürgeleştirme noktasına gelip dayanmaktadır. Hakkındaki tüm eleştirilere rağmen Oryantalizmin başarısını, Batı tarihinde kullanılan bilimsel yöntemlerine müracaat ederek Doğu tarihini ele almasında aramak mümkündür. Barthold, buradan hareketle Doğu ile Batı arasında bir farkın olmadığı noktasına gelir. Ona göre Şarkiyatçılığın başarı elde edebilmesi için daha geniş kitlelere açılması gerekmektedir. Ruslaşma tehlikesinden korkmaları gerekmeyen Doğu milletlerinin de bu çalışmalara müdahil olması kaçınılmazdır.

23. Oryantalistlerin Müslüman Kadın İmajı

Oryantalist söylemlerin bir araya gelişi ideolojik dayanakları güçlendirmektedir. Bu kapsamda önceki yüzyıllara ait metinlerde ayrı bir karakter olarak sunulan Müslüman kadın, bugün haremde yaşayan isimsiz, meçhul herhangi bir Müslüman kadından biridir:

“İslâm despotizminin dişil Doğulu erkeği ne hale getirdiğini gözler önüne seren yarı saydam, donuk cansız bir varlıktır. Aydın Batı erkeğin ondan sakınmaya muktedir olduğu için kendini takdir ettiği bir ibrettir- yukarıda ne yazar olarak ne de okuyucu olarak ondan görsel cinsel haz almamasına rağmen. Anlatısal açıdan görsel cinsel hazcılığın gözetlemeye dayalı biçimine kapatılmış olan kadın, tabiiyetinde mazoşist fakat isyanında sadisttir.”

Müslüman kadın imajı İran devriminden sonra hızlı bir değişim yaşadı. İslâm'ın bir tehdit olarak zihinlere işlenmesiyle birlikte Müslüman kadın imajı, New York Times'ın kapağındaki gibi, silahını doğrultan kara çarşafly bir İranlı kadın fotoğrafına dönüştü. Bugün dahi, Batı kültüründe Müslüman kadına dair akıllarda kalan imaj, kaygısız, miskin odalık imajı, ürkek bakire ve örtülü kurban kadın imajları şeklinde sunulmaktadır.

24. Oryantalizmin Siyasal Alanda Ortaya Koyduğu Sorular

Edward Said, oryantalizmin, siyasal platformda birtakım sorular yönelttiğini haber verir. Bu ilginç soruları sorma hususunda biz de Said'e katılmalıyız:

“Oryantalizmin siyasal alanda ortaya koyduğu sorular şunlardır: Oryantalist gelenek gibi bir emperyalist geleneğin meydana gelmesine yol açan diğer tip entelektüel, estetik, bilimsel ve kültürel enerji kaynakları nelerdir? Filoloji, sözlük bilim, tarih, biyoloji ve ekonomik teoriler, romanlar ve lirik şiirler, oryantalizmin açıkça emperyalist olan dünyasının fikirlerine nasıl yardımcı olmuşlardır? Oryantalizmin içinde meydana gelmiş değişmeler, düzenlemeler, incelemelere hatta devrimler nasıl varlık kazanmışlardır? Orijinalite'nin, devamlılığın hatta bireyselliğin bu görüş içindeki yeri nedir? Oryantalizm bir devirden diğerine nasıl geçiyor, yahut nasıl bir üretim yolu izliyor? Nihayet bir tarihî ve kültürel fenomen olan oryantalizmi ‘İnsanlığın’ istekli bir eseri olarak nasıl inceleyebiliriz.”

Oryantalizmle bir hesaplaşmaya girişen Said, onun kullandığı epistemolojiyle yaptığı yıkıcı ve indirgemeci tahriBatın ağır olduğunu düşünür. Ancak ona göre oryantalizm, hafife alınacak kadar zayıf bir kurumsal yapılanma değildir. Onun taşıdığı ve malik olduğu özellikler ve donanımlar gücünün ciddiye alınmasını gerektirir. Oryantalizmde, bilim, ideoloji ve emperyal yapılanma, o kadar entegre bir ahenk içinde sentezlenmiştir ki, gizli estetik bir harmoni oluştururlar. Ancak Edward Said, her bilgi kaynağı, disiplin, tarihî ve siyasî oluşum için de benzer özellikler söz konusu olduğu bilinciyle, oryantalizme de istemeyerek bu hakkı tanımaktadır. Onun yaptığı bir durum tespitinden başka bir şey değildir, yoksa oryantalizmin “günahlarına” mazeret ve meşruiyet bulma çabası içerisinde değildir:

“Ben oryantalizmde, bu alanın perspektifini ve ekonomi politiğini karşısına almakla kalmayıp, aynı zamanda onun söylemini hem bu denli mümkün hem de bu denli sürekli kılan sosyokültürel durumu da hedef alan hasmane bir eleştiri işine girdiğimi düşünüyordum. Oryantalizm gibi epistemolojiler, söylemler ve yöntemler, indirgemeci bir biçimde, aşınınca yamayan, iyice eskiyip tamir edilemez hale gelince de atılıp yerlerine yenileri alınan ayakkabılar gibi tarif edildikleri takdirde şanlarına layık olamazlar. Oryantalizmin arşivci vakarı, kurumsal otoritesi ve ataerkil uzun ömürlülüğü ciddiye alınmalıdır, çünkü bir bütün olarak bu özellikler, epistemoloji diye kolayca bir kenara atılamayacak kayda değer bir siyasî güce sahip bir dünya görüşü olarak işlev

görürler. Yani oryantalizm benim görüşüme göre, yalnızca bir bilim olarak değil partizan bir ideoloji olarak da egemen kanadını temsil ettiği ve işlediği emperyal bir mücadelenin en yoğun anında dikilmiş bir yapıdır. Ama oryantalizm bu mücadeleyi, kullandığı bilimsel ve estetik deyimlerin altına gizlemiştir. Ben işte bunları göstermeye çalışıyorum; ayrıca çağlara kendilerine özgü ve bireyselliklerini veren çeşitli sosyokültürel, tarihsel ve siyasî oluşumlardan kurtulabilmiş ya da kurtulabilecek hiçbir disiplin, hiçbir bilgi yapısı, hiçbir kurum ya da epistemoloji olmadığını iddia ediyorum.”

Sonuç Yerine: Oryantalizm Karşısında Yapılması Gerekenler

Müslüman düşünür ve entelektüeller, oryantalizmin karşısında, yeni bir söylem geliştirmenin sorumluluğu altındadırlar. Batı'nın dini, kültürü, tarihi, hukuku ve sosyal yapısı, kısaca tüm değer ve birimleri olumlu ve olumsuz ele alınıp araştırılmalıdır. İslâm dünyasında İngilizce ve Fransızca yaygın bir şekilde bilinmesine rağmen, Batı'nın medeniyet kökü olan Yunanca ve Latince bilen insanımızın sayısı oldukça kısıtlıdır. Oksidentalizme yönelmediğimiz takdirde, içinde bulunduğumuz komplekslerden kendimizi azâd edemeyiz.

Kadîm Batı dilleri bilen yetişkin aydınımızla birlikte dünyada değişim ve dönüşüm parametrelerini iyi değerlendirmeliyiz. Zira hem Batı hem de İslâm dünyası büyük bir değişim süreci yaşamaktadır. Olay ve olguları yeni bir stratejik algılamayla ele almalıyız. Geçen yüzyılların külliyatıyla bir Batılı İslâm'a nasıl bakamazsa, İslâm dünyası da aynı gerekçelerle Batı'yı gözlemleyemez.

Batı'da sayısız oryantalist çalışma varken, Müslüman coğrafyanın sâkinlerinin böyle bir kaygı ve merakı gözükmemektedir. Almanya'da üç milyona yakın Müslüman Türk ve Fransa'da beş milyondan fazla Müslüman bulunmaktadır. Bunlarla ilgili çalışma, İslâm dünyasında yok denecek kadar sınırlıdır. Ahmet Davudoğlu'nun ifadeleriyle söyleyecek olursak:

“...Hangi Batılı düşünce ekolü üzerinde Batılı kaynakları kullanarak bir yorumlama, o kavramları tekrar inşa etme konusunda çaba gösterdik. Onların yaptığı gibi, bunlar olmadan, oryantalizmden şikayet, hakkımız değil. Çok ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyayız. Yani bu kısa dönemde halledilecek bir problem de değil. Bir konferans başlatır, tetikler, bu konferansların artması lazım. Ama her şeyden önce olaya bakışımızı, zihniyetimizi değiştirmemiz lazım.”

“11 Eylül’den sonra yeni bir dönemde, bu dünya hem olumsuz düşmanlıklar üretti, hem de olumlu yönüyle ilgi üretti. ... Yoğun bir ilgi var ve bizim bu anlamda artık geleceğe dönük bakışımızda değişiklikler yapmamız gerekir. Hatta sadece oksidantalizm yapmamız da yetmez. Bir anlamda, bizim de, Batılı anlamda ama kendi perspektifimizle oryantalizm yapmamız gerekecek. Yani Hint ve Çin’i yeniden tanımamız, onlarla olan ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekecek. Niye, çünkü şu anda dünyanın beş büyük ekonomisinin üç tanesi Batı-dışı ekonomi. Birincisi, Amerika; ikincisi: Çin; üçüncüsü, Almanya; dördüncüsü Japonya; beşincisi, Hindistan... Eğer Hindistan’ı anlayacaksak, Hint’le diyaloga gireceksek yeni bir el-Bîrûnî çıkarmamız lazım.”

Oryantalizmin İslâmiyet konusundaki çalışmalarında hazırlığı yapacak müesseseler, üniversiteler ve araştırma kurumlarıdır. Oryantalizmin İslâm ile ilgili çalışmalarında İlahiyat Fakülteleri işlevsel olmalıdır. Bu çerçevede yeni özel bir strateji geliştirilmelidir.

Strateji kapsamında Davudoğlu’nun oryantalizme karşı ileri sürdüğü dört teklifinin ciddiye alınmasında yarar bulunmaktadır:

“Birincisi, Batı merkezli ve siyasî içerikli oryantalizmle yeniden yüzleşmek, derinlemesine yüzleşmek; detay okumalarla değil, hatta korkuyla ya da nefretle de değil, ne dendiğini anlayarak ciddi bir yüzleşme içine girmek şart.

İkincisi, bu yüzleşme yetmez; alternatif bir yaklaşım da geliştirmek gerek. Bu yaklaşım da eskiden olduğu gibi, bir oryantalist ekolün önemli bir kitabını okuyup onun tesirinde kalarak, onu bize aktarma şeklinde bir yaklaşım olmamalı. Bu da yapılabilir; bunda da açıkçası bir problem görmüyorum. Eğer, içeride canlılık Doğuracaksa. Genellikle bizde olan 19. yüzyıl sonralarında Fransa’daki akımların bize yansması gibi yaklaşımlarla da yetinmemek zorundayız. Kendimizi tarihin içinde alternatif bir tarih anlayışını da barındıracak bir şekilde bir özne kabul etmeliyiz. Bir özne olup Batı’yla ve Batı’nın entelektüeliyle yeni bir etkileşim alanı, yeni bir ilişki içine girmeliyiz. Ama bu ilişki bu sefer etken bir oryantalist ile edilgen bir Doğu arasında değil de; özne, kendi medeniyeti içinde kendi doğrularını savunan bir Batılı bilim adamı ile kendisi de özne olduğu bilincinde olan, bir varoluş sıkıntısı çekmeyen, kaynaklarına güven duyan, ayakta durabilen, onun normlarını hiç çekinmeden ortaya koyabilen, onun kavramsallaştırmalarını, kategorilerini yeniden oluşturabilen ve gerekirse orada ortaya çıkabilecek siyasal yüzleşmelerin her türlüüne de hazır olabilecek bir Doğulu bilim adamı olacaktır.

Tarihte ilk defa, ki bu çok önemlidir bizim için, Müslümanlar çoğunluklar halinde, büyük sayılar halinde azınlık olarak yaşıyorlar. Biz hiçbir zaman kişisel azınlık, tekten azınlık gruplar dışında gayrimüslim idareler altında azınlık olarak yaşamadık. Bugün ise Amerika’da, Almanya’da, Fransa’da ikinci büyük dinî topluluk. Şu anda dünyada yaşayan Müslümanların 1/3’ü azınlık durumunda. Bu azınlıkların kendi buldukları medeniyetle, kültürle hesaplaşmaları var. Bunlar da yeni insanlar üretecek. Bu da yeni bir etkileşim getirecek. Ama bu etken ile edilgen, özne ile nesne arasındaki bir iletişim değil, şahsiyetli ve onurlu, iki veya daha çok öznenin ilişkisi haline gelecek. Bu özneyi biz çıkarmak zorundayız. Üniversiteler olarak, hocalar, akademyalar olarak yeni nesilleri bu bilinçle yetiştirmek zorundayız. Bu özneyi çıkardığımızda oryantalizm bizim için bir tehdit olarak görülmemeye, bilakis bir ilgi alanı olarak görülmeye başlayacak. En fazla ilgilenmemiz gereken bir alan haline gelecek. Bu çerçevede kendimizi ve öğrencimizi, çevremizi, genelde Türkiye’yi ve İslâm Dünyasını, asıl 10 sene, 20 sene sonrasının gelecek projeksiyonları içinde, bu meydan okumalara hazır olarak yetiştirmek zorundayız.”

Yaşadığımız çağdaki hâkim medeniyetin hegemonik talep ve amaçlarını iyi analiz edip ona göre bir proje geliştirmek bir zorunluluktur. Her şeye rağmen oryantalizm, kendi medeniyetimize ‘dışarıdan’ bakabilme imkânını bize vermiştir. Sadece bu özelliği ile bile, oryantalizme incelememizin gerekçesini oluşturmaktadır. Şu anda Müslüman coğrafya bilimsel ve entelektüel eksikliği sebebiyle özgüven zafiyet içinde bulunmaktadır. Ancak bu durum aşırı abartılmadan, İslâm dünyası kendisini ve birikimi değerlendirebilecek metot ve yöntemleri bulmalıdır. Bu süreçte son iki asırda yaşanan tecrübeler mutlaka değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Oryantalizmin ürettiği bilimsel malzeme ve ürünler, eleştirel bakış açılarıyla kullanılmalıdır. Bunu icraata geçirirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus da şudur:

“Batı’nın kendisinin öteki olarak gördüğü ve farklı bir ontolojik kategori olarak algıladığı Doğu paradigmaları, teorileri ve kavramları bizim düşünce-mize de girmiştir, bunlara karşı daha duyarlı olmalıyız. Yoksa bizim kendimize bakışımızla bir oryantalistin bize bakışı arasında bir fark kalmaz.”

Oryantalistlerin, tüm İslâmî disiplinlerde olduğu gibi, özel merak duydukları tasavvuf alanındaki çalışmalarını izlenmeli, müspet tekniklerinden faydalanılırken yönelttikleri eleştirilere cevaplar verilmelidir. Zira mevcut diğer

ilimlerden farklı olarak tasavvuf hem İslâm hem de Batı'da canlılığını sürdüren bir ilim sahasıdır ve halk kitleleri üzerinde etkisini aktif olarak devam ettirmektedir.

Oryantalizme, çağdaş Müslüman entelektüelin cevabını, Mısırlı felsefeci Hasan Hanefi'nin ikna edici ve düşündürücü (kendisiyle yapılan bir röportajdaki) sözleriyle ifade etmek yerinde olacaktır:

“Bence yapılması gereken şey şu: Modeli ve yöntemi değiştirmek. Yani, bugüne kadar yaptığımız gibi Batı'yı bilginin kaynağı olarak kabul etmemek. Bu yöntemi terk etmek. Ve Batı'yı bilgi'nin nesnesi yapmak gerekiyor. Bugüne kadar Batı, ben'i/biz'i analiz etti. Bugünden itibaren benim Batı'yı analiz etmem gerekiyor: Batı, nasıl başladı? Nasıl ve ne zaman doğdu? Batı'nın kaynakları neler? Yahudi-Hıristiyan kaynak, Yunan-Roma kültürü, Batı'da ne nerede bitti; ne nerede, ne zaman ve nasıl başladı? Batı'nın insanları, Batı'yı Batı yapan, oluşturan insanlar/toplumlar kimler? Bu ve benzeri soruları sorarak, araştırarak Batı'yı öznenin nesnesine, bilginin nesnesine dönüştürmem gerekiyor. Ve artık böyle ben, bilen/araştıran, sorular soran özne olmak için; Batı'yı ise bilinen, üzerinde araştırma yapılan, sorular sorulan nesne konumuna yerleştirmek için kendimi eğitmem, yetiştirmem gerekiyor.

Oryantalizme (şarkiyatçılığa) karşı bir tür oksidantalizm (garbiyatçılık) yapmaya şiddetle ihtiyacımız var. Batı, oryantalizm'le kendisini Doğu'yu bilen / araştıran / tanımlayan bir Özne; Doğu'un kendisi ise bilinen, hakkında araştırma yapılan ve tanımlanan bir Nesne olarak konumlandırmıştı. Böyle bir rol biçmişti kendisine ve Doğu'ya. İşte şimdi bu rolleri değiştirmemiz, yıkmamız, tersine çevirmemiz gerekiyor. “De-colonization” (sömürgecilikten kurtulma) sürecini devam ettirebilmek için benim, bilen Özne rolünü oynamam; Batı'nın ise Bilenen Nesne rolünü oynaması gerekiyor. Böylelikle Ben, Gözlemleyen / Gözlem yapan olacağım; Batı ise Gözlemlenen, hakkında gözlem yapılan olacak. Kendi'mi Batılılaşma(k)dan kurtarmak, özgürlüğüme kavuşabilmek; Batı kültürü'nü kendi sınırları içinde, kendi sınırına (limitine) yerleştirebilmek ve 'evrensel kültür' mitine son verebilmek için buna şiddetle ihtiyacım(ız) var. Çünkü 'evrensel kültür', hükümler, güçlü / güce dayalı kültür demektir. Tek başına 'evrensel kültür' yoktur. Her kültürün kendine özgü evrenselliği, evrensellikleri, evrensel özellikleri vardır. Avrupa-merkezciliği, Batı-merkezciliği; Batı'ya / Batı kültürüne bağımlılığımızı, Batılı değerleri, normları, Batılı teoriyi referans çerçevemiz olarak kullanmaya son verebil-

menin, terk edebilmenin yolu buradan, yani rolleri değiştirmekten geçiyor.... Bu, benim / bizim bugüne kadar Batı'yla kurduğum(uz) yanlış ilişkiye son ver(ebil)mek; bu ilişkiyi tersine çevir(ebil)mek sorunudur.”

Ancak Müslüman entelektüellerin umutlarını oksidantalizme bağlaması, gerçekten sorunun çözümüne bir katkıda bulunabilecek mi? Bu sorunun cevabı, yapılması gerekenleri değişik cephelerden ele alanlara göre, farklılık göstermektedir. Nitekim oksidantalizmi epistemolojik açıdan değerlendiren İlhan Kutluer için bu alternatif çok “masum” değildir:

“Her şeyden önce bir oksidantalist kendisini oryantalizme karşı konumlandırdığı için oryantalistlere zımmen ‘oyunu sizin kurallarınızla oynamaya hazırım’ demiş olmaktadır. Ayrıca oksidantalizm teriminin özellikle 11 Eylül’den sonra Batı kamuoyunda Doğurduğu tedirginlik onların oryantalist perspektiflerini aşma konusundaki şanslarını da iyice azaltacaktır. Oksidantalizm çatışma fikrini esas aldığı her durumda Batılı entelejiyansıya ile tartışmayı (aslında tanışmayı) da reddetmek eğiliminde olacaktır. Tıpkı oryantalizm gibi monolojik bir okumayla Batı’yı ‘tanımlama’ çabası içine girilecek ve tanıma/tanışma imkânları peşinen bertaraf edilmiş olacaktır. Oryantalizmin telkin ettiği bu monolojizmden kurtularak diyalojik tutumlara yönelmek entelektüel sorumluluk gereğidir. Doğru tutum, ne ilkesiz çatışma ne de ilkesiz uzlaşmadır. Yeryüzünün bütün medeniyetleri İslâm’da vurgulanan evrensel ve barışçı ‘te’aruf’ ilkesini esas alıp kendileri olarak, kendileri kalarak, kendilerini gerçekleştirmenin yolunu bulmak zorundadır. Bunları söylemek gerçeklikten uzak, çocuksu ve romantik bir evrensel barış sloganı atmak anlamına gelmez. Elbette çatışma arzu edilmez ve elbette çatışma durumunda bütün Benlik’lerin kendini savunma ve geliştirme hakkı meşrudur. Ancak çatışma fikri bütün tarihi, şimdiki ve geleceği açıklayan bir ilke olarak konamaz. Aksi durumda ‘salah’ yerine ‘fesâd’ın şartlarını besleyen salt tepkisel söylemler egemen olur. Oksidantalizm’i, adının çağrıştırdığı üzere, oryantalizm’in rövanşı olarak görmek, böylece Batı emperyalizmine hizmet aracı olarak geliştirdiği söylenen oryantalizm’e karşı bir anti-emperyalist bilim metodolojisi geliştirmeye çalışmak, ilk bakışta haklı bir tepkinin ifadesi olarak meşru gibi görünüyor. Ancak bu tutumun özündeki tepkisellik bizzat oryantalizm için eleştiri konusu yapılan ideolojik gayeyi onaylamak anlamına gelmeyecek midir?”

Sorulan sorunun cevabının müspet olması kaçınılmaz olarak gözükmektedir. Zira oryantalizmin epistemolojik ilkeleriyle alternatif olarak sunulan

oksidantalizmin epistemolojik prensiplerinin benzerlik ve paralellikleri birbirine oldukça yakın durmaktadır. Kaygısını soruyla belirginleştiren yazar, Müslüman bir entelektüelin yapması ve uğraş vermesi gerekenleri bizim de katılabileceğimiz şekilde tespit etmektedir:

“...Mevcut yaklaşımıyla oksidantalizm Müslüman entelektüeli, süreci yönlendirmek yerine, sürecin bir parçası kılmayı, oryantalizm’in mantığını aşmak adına zımnen onun mantığını paylaşmayı önermektedir. Bir taraftan oryantalizmin ‘öteki’ni tanımlarken içine düştüğü metodolojik skandalı eleştirmek öte yandan oksidantalizm’i bu ötekinin bilimi olarak tanımlamak, tezi belli olmadığı gibi yüksek bir sentez iddiası da olmayan bir tez-antitez diyalektiğini besleyecektir. Bundan daha önemli olarak Batı’ya bu türlü yaklaşım, tıpkı küreselleşme karşıtlarının yerelliği kendi içine kapanmış bir kültür sistemi olarak tanımlamalarında olduğu gibi ne küreselleşme karşısında proaktif tutum belirlemeyi ne de yerli kültür ve medeniyetin kendi dışına yönelik iç imkânlarını doğru değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. Oksidantalizm’in hareket noktası yaptığı benlik bilinci kavramı, eğer bu içine kapanıklığın getireceği ve gerektireceği şekilde, kendisini öteki kültürler karşısında test etmek ve öz kimliğini yitirmeden ve hatta onu tarih sahnesinde daha iddialı pozisyonlara taşımak üzere öteki kültürlerine birikimlerini tevarüs etmek imkânlarını ortadan kaldırıyorsa varacağı yer narsizmdir. Bu ise yeniden var olmak konusundaki iddiayı peşinen yitirmiş olmak anlamına gelecektir. Müslüman dünya, Sezai Karakoç’un deyimiyle önce kendi ruhunu, sonra İslâm’ın evrensel değerlerini ve nihayet insanlığı diriltmek görevindedir. Çünkü hem Müslüman ruhu hem İslâm’ın yeryüzündeki hayatıyeti ve hem de insanlık kriz içindedir ve kriz kelimesinin kritik kelimesiyle olan etimolojik ortaklığının çağrıştırdığı şekilde, Müslüman düşünce ve bilim insanı hem kendisini hem diniyle münasebetini ve hem de insanlığın bugünkü durumundan büyük ölçüde sorumlu olan modern Batı’yı kritik etmek zorunda olduğunu unutmamalıdır. Ancak bu kritik ne Benliği ve ne de ‘Öteki’ni imhaya yol açacak bir tahripkârlığa dönüşmeyecektir. Çünkü maksat imha değil, diriliştir. Müslüman’ın kendisine yönelteceği kritik ödevi, Batı medeniyetine yönelteceği kritik hakkıyla bir bütündür ve özellikle Batı’da geliştirilen oksidantalizm’i tehdit olarak tanımlayan söylemler Müslüman’ı ne bu ödevden ne de bu haktan mahrum etmek anlamına gelmemelidir. Aksine bu, aynı kritiği Batı’ya da önermek anlamına gelmektedir. Batı entelijansiyası da ‘kendi’ iç çelişkileriyle

ilgili olarak muhasebesini sürdürürken 'öteki'yle ilgili perspektif ve tutumlarını yeniden derin bir kritiğe tabi tutmak ödevini yürekten içselleştirmelidir. Sonuç olarak insanlığın geldiği bu noktada Batı ve İslâm dünyasının yaşayacağı bu entelektüel kritik etme süreçleri köprüleri atmaya değil köprüler kurmaya yönelik olmak durumundadır. Ancak oksidantalizm'in her iki tarafta yol açacağı mevzilenme eğilimleri söz konusu kritik etmek imkânlarını hayata geçirecek midir, bundan emin değiliz."

Görüldüğü üzere, misyonerlerin epistemolojik kaynağı olan oryantalizm karşısında Müslüman entelektüel, öncelikle sorumluluğunu kabul etmelidir. İkinci olarak bu mesuliyetin verdiği bilinçle önyargısız ve peşin fikirli olmayan yeni alternatif plan ve projeler gerçekleştirmelidir. Hiçbir zaman muhatabıyla münasebetini kopartmamalıdır ve onu anlamaya çalışmalıdır. Anlamaya çalışırken, kendisini anladığı gibi muhatabını tanımlamamalı ve kategorik sınıflandırmaya tabi tutmamalıdır. Zira Müslüman düşünce ve bilim insanı, her türlü inanç ve ideoloji sahibiyle tartışma 'bilgeliği'ne ulaşma yolundaki insandır. Bu yeteneğiyle o, diğer din ve inanç kimliklerini anlayabilme ve tanıyabilme sorumluluğunu unutmuyarak, diyalog enstrümanının tüm imkânlarını kullanmalıdır.

Sonuç olarak Doğu'da bulunan Batılı temsilci, Rönesans'tan günümüze kadar misyoner, bilim adamı, tüccar ve asker gibi birbirinden farklı vazifelerle varlığını hissettirmiştir. Bu tür bir yöntem, onların şiddetli bir direnişle karşılaşma risklerini asgari düzeye indirmiştir.

Gerek misyonerler gerekse oryantalistler, amaçlarını gerçekleştirmenin yolunu Kur'ân merkezli bir çalışmayla gerçekleştirebileceğini düşündüler. Bu çerçevede Kur'ân çevirisi, tarihi ve özel ihtisas konularıyla ilgilerini yoğunlaştırdılar. Yapılan çalışmalar ele alındığında kimi yanlış bilgilendirme, yönlendirme ve çarpıtmaların varlığı da bir hakikattir.

Ön yargılı ve sübjektif araştırmaların hedefinde dinsel metinlerin olması düşündürücüdür. Özellikle de kilise çevrelerinin bu alanı üzerinde kapsamlı ve detaylı incelemelerde bulunmaları yakın çağlarda daha da bir hız kazanmıştır.

Misyonerlere büyük bir lojistik yardım ve destek sağlayan oryantalizmin malzeme kaynaklarına bakıldığında çok çeşitli bir yapı sergilenmektedir: Klasikler, İncil ve filoloji gibi geleneksel bilimler; hükümetler, ticaret şirketleri, coğrafi dernekleri ve üniversiteler gibi kamu kuruluşları; gezi notları, keşifler,

bilim kurgu, egzotik tablolar gibi kamu kuruluşları; gezi notları, keşifler, bilim kurgu, egzotik tablolar gibi edebî eserler.

Batılı misyoner ve oryantalistler iletişime geçtikleri insanların dinlerini öğrenmek amacıyla, öncelikle onların dillerini ve kültürlerini ele aldılar; arkasından kutsal metinleri üzerine eğildiler. Bu kutsal metinler sadece Kur'ân ve Müslümanlar ile ilgili olanlarla sınırlı değillerdir. Özellikle Müslüman olmayan yerli halkın kutsal metinlerinin yazılı olduğu diller üzerinde ileri düzeyde araştırma yaptılar. Zira kutsal metinler, Batılı araştırmacı, yazar ve akademisyenler için amaç ve hedeflerinin işlerlik kazanmasında hayati derece katkı sağlayan argümanlardır.

Nihayetinde oryantalizm ve onun temsilcileri olan oryantalistler, misyonerlere ve kilise mensuplarına önemli bilgi ve malzemenin sağlanmasında kayda değer katkıda bulunmuşlar; onların hareket ve eylemlerinin verimli ve misyonlarına uygun hale dönüşmesinde her türlü enstrümanın kullanılmasına fırsat ve zemin hazırlamışlardır.